

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SİĞORTA
ŞİRKƏTLƏRİNDƏ UÇOT VƏ HESABATIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Seyfullazadə Hüseyn İlham

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__ -ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SİĞORTA
ŞİRKƏTLƏRİNDƏ UÇOT VƏ HESABATIN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402-Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 426

Magistrant:

Seyfullazadə Hüseyn İlham
oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.f.d. dos. Əbdülhəsənov Tural Tofiq oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., professor Kəlbəliyev Yaşar Atakişi
oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2022

Elm andı

Mən, Seyfullazadə Hüseyn İlham oğlu, and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyası şəraitində sığorta şirkətlərində uçot və hesabatın təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində” adlı magistr dissertasiya işim elmi etika və əxlaq qaydalarına tam uyğundur. Mövzunu hazırlayarkən istifadə etdiyim mənbələri də ədəbiyyat siyasında əks etdirərək yazmışam.

KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SİĞORTA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ UÇOT VƏ HESABATIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Tədqiqat işində pandemiya dövründə Azərbaycanda iqtisadi artımın digər MDB ölkələri ilə müqayisəsi araşdırılıb. Tədqiqatın aktuallığı sosial rifahın ölkənin sosial siyasətinin prioritet istiqaməti olmasını və böhrandan minimum zərərle aradan qaldırılması Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün çox vacibdir.

Tədqiqatın məqsədi: Koronavirus pandemiyası şəraitində sığorta şirkətlərində uçot və hesabatın təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, habelə, pandemiya şəraitində dünya ölkələrinin iqtisadi göstəricilərinin tədqiqi, pandemiyanın Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri və sığorta bazarının icmal təhlilindən ibarətdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Mövzu təhlil edilərkən sistemli yanaşma və təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Əlavə olaraq, deduksiya və induksiya üsullarından istifadə olunmuşdur. Bu üsullar təhlil üsulu ilə sıx bağlıdır və fərdi təhlilin nəticələrinin ümumiləşdirilməsində həmişə əsas element kimi çıxış edir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (DSK) və Dünya Bankının rəsmi məlumatları təşkil edir. Bununla yanaşı araşdırma zamanı tədqiqatın məlumat bazası olaraq Azərbaycan Mərkəzi Bankının 2018-2020-ci illərdəki statistik bülletenlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Müasir daxili sığorta bazarı ilə bağlı əhatəli mənbələrin az olması, sığorta və idarəetmə sahələrinin inteqrasiyası da daxil olmaqla araşdırmaların olmaması tədqiqatı məhdudlaşdırır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi bu sahədə aparılan son tədqiqatlardadır. Bildiyimiz kimi tədqiqatın mövzusu son illərin ən aktual mövzusu olmaqla seçilir. Habelə, elmi işin əhəmiyyəti yeni pandemiya və epidemiyaya təhlükələrinin qarşısının alınmasında müasir elmi biliklərin və innovativ texnologiyaların tətbiqi, virusa qarşı qısa zaman ərzində effektiv mübarizə yolu aşkarlanmasından ibarətdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası, Büdcə təşkilatlarında uçot və hesabat, Mühasibat uçotu, İqtisadi təhlil.

Açar sözlər: pandemiya, sığorta sektoru, iqtisadi sektor, maliyyə, uçot və hesabat

DIRECTIONS FOR IMPROVING ACCOUNTING AND REPORTING IN INSURANCE COMPANIES IN THE CONTEXT OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC

SUMMARY

The actuality of the subject: The study examines the comparison of economic growth in Azerbaijan during the pandemic with other CIS countries. The relevance of the study lies in the fact that social security is a priority of the country's social policy and getting out of the crisis with minimal damage is very important for the Azerbaijani economy.

Purpose and tasks of the research: It includes identification of areas for improving accounting and reporting in insurance companies in the context of the coronavirus pandemic, as well as a study of economic indicators of the world in the context of the pandemic, the impact of the pandemic on the Azerbaijani economy and a summary analysis of the insurance market.

Used research methods: Systematic approach and analysis methods were used in the analysis of the topic. In addition, deduction and induction methods were used. These methods are closely related to the method of analysis and always act as a key element in summarizing the results of individual analysis.

The information base of the research: The research database consists of official data from the State Statistics Committee (SSC) of the Republic of Azerbaijan and the World Bank. In addition, the statistical bulletins of the Central Bank of Azerbaijan for 2018-2020 were used as a research database during the study.

Restrictions of research: Few comprehensive sources about modern domestic insurance market and absence of investigations including the integration of insurance and management fields are constraints of the research.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the research is in the latest research in this area. As we know, the topic of research is the most relevant in recent years. Also, the importance of scientific work is the application of modern scientific knowledge and innovative technologies in the prevention of new pandemics and epidemic threats, the discovery of an effective way to combat the virus in a short time.

Scientific-practical significance of results: Chamber of Accounts of the Republic of Azerbaijan, Accounting and Reporting in Budget Organizations, Accounting, Economic Analysis.

Keywords: pandemic, insurance sector, economic sector, finance, accounting and reporting

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AMB	Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....0

шибка! Закладка не определена.

I FƏSİL. KORONAVİRUSUN DÜNYA İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ VƏ ONUN AZƏRBAYCAN ÜÇÜN NƏTİCƏLƏRİ.....13

1.1. Pandemiya şəraitində dünya ölkələrinin iqtisadi göstəricilərinin tədqiqi.....13

1.2. COVID 19 pandemiyasının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri.....17

1.3. Pandemiya ilə mübarizəyə yönəldilən dövlət vəsaitlərinin analitik prosedurlarla araşdırılması.....25

II FƏSİL. KORONOVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ XİDMƏT SFERASI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ AVTOMATLAŞDIRILMIŞ MÜHASİBAT UÇOTU SİSTEMLƏRİNİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ VƏ YARANAN PROBLEMLƏR.....29

2.1. Sığorta bazarının icmal göstəricilərinin təhlili.....29

2.2. Pandemiya şəraitində iqtisadi aktivliyin azalmasının sığorta bazarına təsiri .. 38

III FƏSİL. PANDEMİYA ŞƏRAİTİNDƏ HESABLAMA PALATASININ İQTİSADİ SEKTORLARA NƏZARƏT FƏALİYYƏTİ VƏ SIĞORTA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ UÇOT VƏ HESABATIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....43

3.1. Pandemiya Hesablama Palatasının iqtisadi sektorlara nəzarət fəaliyyəti..... 43

3.2. Sığorta sektorunun inkişafı və dayanıqlığının təmin olunması.....50

3.3. Pandemiya şəraitində sığorta sektorunda uçot və hesabatın təkmilləşdirilməsi yolları.....55

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR Ошибка! Закладка не определена.1

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI..... 63

Cədvəllərin siyahısı 65

Sxemlərin siyahısı 65

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Koronavirus pandemiyası dünya iqtisadiyyatına və eləcə də, ictimai həyata öz təsirini göstərmişdir. COVID-19 pandemiyası həm əhalinin gəlirlərində, həm də əmək bazarının strukturunda əhəmiyyətli şəkildə dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Dissertasiya işində COVID-19 pandemiyasının əmək bazarı şəraitinə, qlobal iqtisadi fəaliyyətə, təsərrüfatlarının gəlirlərinə təsiri araşdırılmışdır. Beləliklə, koronavirus pandemiyası ilə bağlı vəziyyət qlobal və ağır tənəzzülə səbəb olmuşdur.

Pandemiyanın fəsadları və bəşər sivilizasiyasını necə dəyişdirəcəyi əvvəlcədən məlum olmasa da, təhlükə sosial-iqtisadi sahədən sonra dünyanın bir çox ölkələrində iqtisadi tənəzzülə, itkilərə və bir sıra problemlərə səbəb olub. 20 milyondan 50 milyona qədər insanın həyatına son qoyan tarixin ən dəhşətli pandemiyalarından olan “ispan qripi” və “vəba xəstəliyi” COVID-9 pandemiyası qədər iqtisadiyyata zərər vurmayıb. Digər tərəfdən, beynəlxalq təşkilatların fikrincə, COVID-19 pandemiyasının qlobal miqyası və uzunmüddətli təsiri onu digər pandemiyalardan fərqləndirir.

Koronavirus pandemiyası iqtisadiyyatın “uzaqdan” fəaliyyətinə imkan verən və sosial məsafəni qismən kompensasiya etməyə imkan verərək, böhranın sosial-iqtisadi təsirini azaldan texnologiyaların və elektron xidmətlərin əhəmiyyətini açıq şəkildə nümayiş etdirdi. Pandemiya həm də məşğulluq modelini dəyişdi, milyonlarla insan özlərini virusdan qorumaq üçün evdən online fəaliyyət göstərdi.

Koronavirus pandemiyasının yayılmasının qlobal iqtisadi inkişafa sürətli təsirinin əsas səbəblərindən biri onun episentrinin dünyanın ikinci ən böyük iqtisadiyyatı olan Çin olması və virusun Avroza və ABŞ-da sürətlə yayılmasıdır. Avroza, ABŞ və Çin birlikdə qlobal ÜDM-in təxminən 45-50 faizini təşkil edir və nəticədə yaranan tənəzzül qlobal iqtisadiyyata böyük təsir göstərir. Yalnız son illərdə Çinin qlobal iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında sürətlə artan payı virusun

qlobal iqtisadiyyata nə dərəcədə təsir edəcəyinə dair təsəvvürünə imkan verib.

Belə ki, 2002-ci ildən 2019-cu ilə qədər Çinin dünya sənaye istehsalında payı 8 faizdən 21 faizə, dünya ümumi daxili məhsulunda (ÜDM) 6 faizdən 17 faizə, dünya ticarətində 4 faizdən 11 faizə yüksəlmişdir. Bundan əlavə, Çin dünyanın ən böyük ixracatçısıdır. Çinin ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin inkişafı onun qlobal iqtisadi proseslərə təsir imkanlarını artırıb.

Çində virusun yayılması dayansa da, virusun ABŞ və Avropada sürətlə yayılması və bunun nəticəsində yaranmış olan problemlər hələ uzun zaman qlobal iqtisadi artıma təsir göstərəcək. Pandemiyanın yayılmasının dünya səviyyəsində iqtisadi problemlər yaratmasının digər mühüm səbəbi müxtəlif ölkələrdə istehsalın qlobal təchizat zəncirindən asılılığı və bu zəncirin ölkələr kontekstində yüksək konsentrasiyasıdır.

Virusun yayılmasının qarşısını almaq üçün Çində tədarük zəncirinin yenidən açılmasına baxmayaraq, zəncirdə alıcıların əksəriyyətinin ABŞ və Avropa ölkələri olması və onların iqtisadiyyatlarının durğunluğu bu zəncirin kəskin şəkildə azalmasına səbəb olur. Bu, öz növbəsində, tədarük zəncirinin tam bərpası üçün çox vaxt aparacaq.

Dissertasiyada koronavirus pandemiyası zamanı Azərbaycan iqtisadiyyatında artımın digər MDB ölkələri ilə müqayisəsi araşdırılmışdır. Tədqiqatın aktuallığı ondan ibarətdir ki, sosial rifahın təmin edilməsi dövlətin sosial siyasətinin prioritet istiqamətidir və Azərbaycan iqtisadiyyatının böhrandan minimum zərərlə çıxması vacibdir. Bu baxımdan sosial təminata dövlət dəstəyi mexanizmi, o cümlədən sosial proqramların xüsusiyyətləri ayrıca təhlil edilərək yazılmışdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Aparıcı xarici alimlərdə Ammar, A. Chtourou, H.Boukhris, O.Trabelsi, K.Masmoudi, T.Raichman, P. Horvat, H. Anderson, L.Brach, R.Enthony, K.Ward, P. Terney, M.Shaun, C.Luca, R.Nilabh, K.Aliyev, A.Daile, D.Hahn, В.В. Плющиков və başqaları sığorta şirkətlərində uçot və hesabatların təkmilləşdirilməsi ilə bağlı töfələr vermişlər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifəsi: Dissertasiya işinin məqsədi koronavirus pandemiyası şəraitində sığorta şirkətlərində uçotu və hesabatın tətbiqi məsələləridir. Bu məqsədə çatmaq üçün işdə aşağıda qeyd edilmiş vəzifələr həll olunur:

- Koronavirus pandemiyası şəraitində sığorta şirkətlərində uçot və hesabatın təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Pandemiya şəraitində dünya ölkələrinin iqtisadi göstəricilərinin tədqiq edilməsi;
- Pandemiyanın Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri və sığorta bazarının icmal təhlili.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın predmeti Koronavirus pandemiyası şəraitində sığorta şirkətlərində uçot və hesabatların təşkili nəzəriyyəsi və təcrübəsidir. Obyekt isə sığorta şirkətlərində uçot və hesabat təcrübəsidir.

Tədqiqatın metodları. Mövzu təhlil edilərkən sistemli yanaşma və təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Bundan əlavə, deduksiya və induksiya üsullarından istifadə olunmuşdur. Bu üsullar təhlil üsulu ilə sıx bağlıdır və fərdi təhlilin nəticələrinin ümumiləşdirilməsində həmişə əsas element kimi çıxış edir.

Dissertasiyada pandemiyanın əmək bazarında vəziyyətinə, qlobal iqtisadi fəaliyyətə, eləcə də əhalinin gəlirlərinə təsiri araşdırılmışdır. Eyni zamanda, koronavirus pandemiyası dövründə Azərbaycanda iqtisadi artımın digər MDB ölkələri ilə müqayisəsi də nəzərdən keçirilib. Mövzuya dair məlumatlar məntiqi ardıcılıqla təhlil edilmiş, izlənilmiş və araşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın məlumat bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (DSK) və Dünya Bankının rəsmi məlumatları təşkil edir. Bununla yanaşı araşdırma zamanı tədqiqatın məlumat bazası olaraq Azərbaycan Mərkəzi Bankının 2018-2020-ci illərdəki statistik bülletenlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatda istifadə olunan cədvəllər zaman əsaslı verilənlər əsasında qurulmuşdur. Bundan əlavə, bir çox alim və tədqiqatçı arasında Ümumdünya

Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) baş epidemioloqu Mariya Van Kerkov, Harvard İctimai Səhiyyə Məktəbinin epidemioloqu Mark Lipsiç, ABŞ Qida və Dərman Adminstrasiyasının keçmiş əməkdaşı Skot Qotlib, Vaşinqtondakı Universitetin baş epidemioloqu Kris Merey, London İmperiya Kolleci epidemioloqu Neyl Fregyuson, Fred Hutchinson Xərçəng Mərkəzinin virusoloqu Trevor Bedford və Epidemik Hazırlıq İnnovasiyaları Richard Hache koronavirus pandemiyasına dair fikir və mülahizələrini irəli sürmüşlər.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Müasir daxili sığorta bazarı ilə bağlı əhatəli mənbələrin az olması, sığorta və idarəetmə sahələrinin inteqrasiyası da daxil olmaqla araşdırmaların olmaması tədqiqatı məhdudlaşdırır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi bu sahədə aparılan son tədqiqatlardadır. Bildiyimiz kimi tədqiqatın mövzusu son illərin ən aktual mövzusu olmaqla seçilir. Pandemiya ilə mübarizə tədbirləri sosial məzmunlu xərclərin yüksəldilməsini şərtləndirmişdir. Bu xərclərin maliyyələşdirilməsi, icrası, eləcə də şəffaflığı və dürüstlüyünün təmin edilməsinin vacibliyi nəzərə alınaraq, təxminən 40-dan çox ölkədə xüsusi fond yaradılmışdır. Koronavirus fondlarının yaradılmasının başlıca məqsədləri Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən aşağıdakı kimi şərh edilir:

-Koronavirus pandemiyasına dair tədbirlərin mərkəzləşdirilməsi, yüksək səviyyədə nəzarət və idarə olunmasının təmin edilməsi;

-Standart büdcə təcrübəsi vasitəsilə mümkün olmayan dövlət və özəl resurslarının birgə yığılımı və istifadəsi;

-Normal şərtlərdə tətbiqi zəruri hesab edilən, lakin iqtisadi və tibbi böhranın aradan qaldırılmasına mane ola biləcək prosedurların (büdcə layihəsi, xərcləmələr, həmçinin satınalmalar zamanı) ixtisar edilməsi və ya yüngülləşdirilməsi;

-Maliyyə şəffaflığı və hesabatlılığı hədəf qəbul edilərək, bu xərclərin audit izlənməsini daha rahat və aşkar şəkildə həyata keçirmək üçün “COVID-19” məzmunlu xərclərin digər xərclərdən ayrılması.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi sahələri: elmi işin praktiki

əhəmiyyəti yeni pandemiya və epidemiya təhlükələrinin qarşısının alınmasında müasir elmi biliklərin və innovativ texnologiyaların tətbiqi, virusa qarşı qısa zaman müddətində effektiv mübarizə yolu aşkarlanmasından ibarətdir. Tətbiqi sahələri Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası, Bütçə təşkilatlarında uçot və hesabat, Mühasibat uçotu, İqtisadi təhlil.

I FƏSİL. KORONAVİRUSUN DÜNYA İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ VƏ ONUN AZƏRBAYCAN ÜÇÜN NƏTİCƏLƏRİ

1.1. Pandemiya şəraitində dünya ölkələrinin iqtisadi göstəricilərinin tədqiqi

2020-ci il qlobal pandemiya elan olunan COVID-19 virusu ilə mübarizə şəraitində yadda qaldı. İqtisadi fəaliyyətin yavaşlaması ilə mübarizə aparmaq üçün bir sıra ölkələr biznesi dəstəkləmək üçün fiskal stimullar paketləri, eləcə də pul siyasəti və aşağı faiz dərəcələri elan ediblər. Ənənəvi təsəvvürlər dəyişdi, rəqəmsallaşma üçün yeni tələblər ortaya çıxdı. Virus həm də məşğulluq modelini dəyişdi, milyonlarla insan özlərini virusdan qorumaq üçün evdən online fəaliyyət göstərdi.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının qlobal məşğulluq hesabatı əsasında 2020-ci ildə ümumi məşğulluq 114 milyon nəfər azalmışdır. Beləliklə, bu məsələni müxtəlif dövrlərlə müqayisədə nəzərdən keçirsək, onda deyə bilərik ki, bu böhran ÜDM-in azalması baxımından 2008-ci ilin qlobal böhranından təxminən 3 dəfə pis nəticələnmişdir.

Pandemiyanın yaratdığı təsir qlobal iqtisadiyyatın yavaşlaması qlobal iqtisadiyyat üçün artım proqnozlarının əhəmiyyətli dərəcədə azalması ilə nəticələnmişdir.

Ümumiyyətlə, indiyə qədər baş verən dəyişikliklərə nəzər salsaq görərik ki, Çin hələ də bu pandemiya nisbətən zərərsizdir. Texniki baxımdan Çin iqtisadiyyatında praktiki olaraq heç bir tənəzzül olmayıb. Yalnız 2020-ci ilin birinci rübündə mənfi iqtisadi artım qeydə alınıb. Eyni zamanda Cənubi Koreya və Tayvan kimi ölkələrin digər ölkələrlə müqayisədə daha yaxşı vəziyyətdə olduğunu söyləmək olar. Beləliklə, bu ölkələr virusu sınaqdan keçirərək və izləməklə çox şeyə nəzarət edə biliblər. ABŞ 1 milyon nəfərə düşən ölüm sayına görə ilk onluğa

daxil olsa da, İspaniya və Belçika kimi ölkələrdən geri qalır (Плющиков В.В.2020, с. 55).

Müəssisələrdə COVID-19-un yayılmasının qarşısını almaq və ondan qorunmaq üçün tədbirlər əsasən aşağıdakı qeyd edilənlər istiqamətində təşkil edilirdi:

- işçilərin koronavirus infeksiyası və ona qarşı müqavimətin yoxlanılması;
- iş yerlərinin dezinfeksiya edilməsi;
- distant rejimdə işləyən işçilərlə ünsiyyətin təmin edilməsi;

Bununla belə, bu, rəsmi olaraq COVID-19-dan ölüm halları ekstremal ölüm göstəriciləri ilə fərqlənir. 2021-ci ilin yanvar-aprel ayları üçün bu ölkələr üzrə ilkin məlumatlar göstərir ki, bütün ölümlər öncəki illərin orta baza səviyyəsindən yuxarıdır. 2019 rəsmi COVID-19-dan ölüm sayının rəqəmləri ilə əlaqələndirilir.

O cümlədən Mərkəzi Asiyada iqtisadiyyatın bərpası üçün qısamüddətli və ortamüddətli perspektivlər regionların qalan hissəsi əsasən peyvənd proqramlarının effektivliyindən asılı idi. Belə ki, iqtisadi risklər, effektiv olmayan vaksinlərin yayılması ilə bağlı təhlükə də artırdı.

Daha çox resursu olan daha inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarından kənara çıxmaq əhalinin sürətli peyvəndlənməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

2021-ci ilin avqust ayının əvvəlindən Mərkəzi Asiyada peyvənd kampaniyaları bir çox İƏİT və Aİ ölkələri kampaniyadan çıxmağa davam etdilər. Rusiya peyvəndi əhəmiyyətli uğur qazandı: Əhalinin demək olar ki, yarı faizi minimum dozanı aldı.

Qazaxıstandan sonra Özbəkistan həddindən artıq dozada ən yaxşı olduğunu sübut etdi. İlk başlarda əhalinin təxminən 15%-i COVID-19-a qarşı peyvənd olundu. Bu eyni zamanda Orta Asiyanın da bir çox ölkələrində mövcud idi. Lakin burada əhalinin yalnız kiçik bir hissəsi peyvənd olunub.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, bir çox ərazilərdə effektiv peyvənd kampaniyaları bir çox maneələrlə üzləşirdi. Bu problem ən çox Orta Asiyada

təsdiq edilmişdir. Səbəbi isə xüsusilə təchizat çatışmazlığı idi. Burada hər adama düşən doza digər bölgələrlə müqayisədə xeyli aşağı idi.

Koronavirusun yayılmasının qlobal iqtisadi inkişafa sürətli şəkildə təsirinin səbəblərindən biri onun episentrinin dünyanın 2-ci ən böyük iqtisadiyyatı olan Çin olması və virusun Avrozonada, eləcə də ABŞ-da sürətlə yayılmasıdır. Avrozonada, Çin və ABŞ birlikdə qlobal ÜDM-in təqribən 50-55%-ni təşkil edir və nəticədə yaranan tənəzzül qlobal iqtisadiyyata böyük təsir göstərir. Yalnız son dövnlərdə Çinin qlobal iqtisadiyyatın fərqli sektorlarında sürətlə yayılan virusun qlobal iqtisadiyyata nə dərəcədə təsir edəcəyini təsəvvür etməyə imkan verib. Beləliklə, 2002-2019-cu illərdə Çinin dünya sənaye istehsalında payı 8 faizdən 21 faizə, dünya ümumi daxili məhsulunda (ÜDM) 6 faizdən 17 faizə, dünya ticarətində 4 faizdən 11 faizə yüksəlmişdir. Bundan əlavə, Çin dünyanın ən böyük ixracatçısıdır.

İstehsal sektoru ilə müqayisədə xidmət sektorunun iqtisadiyyatda əhəmiyyətli paya malik olduğu inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı ağır zərbə aldı. Pandemiya ilə əlaqədar nəqliyyatın, turizmin və ictimai iaşənin tənəzzülü inkişaf etmiş ölkələrin ÜDM-də xidmət sektorunun payını xeyli azaltmışdır (Ammar, A, Chtourou, H, Boukhris, O, Trabelsi, K, Masmoudi, L, Brach, M, & ECLB-COVID19 Consortium. 2020, p. 510)

“COVID-19” pandemiası həttə 20 ilə 50 milyon arasında insanın həyatına son qoyan tarixin ən pis pandemiyalarından ikisi olan “İspan qripisi” və “vəba” iqtisadiyyata koronavirus epidemiyası qədər ziyan vurmadı. COVID-19 pandemiyasının qlobal miqyası və uzunmüddətli təsiri onu digər pandemiyalardan fərqləndirir. Hələ pandemiya əvvəl məhz aşağıdakı amillər iqtisadi artım tempinə mənfi təsir göstərmiş və eyni zamanda böhranı dərinləşdirmişdi:

- innovasiyanın fasiləsi, yəni texnoloji strukturların dəyişməsi;
- inkişaf etməkdə olan və bazar iqtisadiyyatı formalaşan ölkələrin borclarının artım göstəricisi;
- ətraf mühitin və ekoloji problemin artımı;
- dünya bazarlarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi tendensiyası.

Beləliklə ki, dünya ticarətinin əvvəlki illərlə müqayisədə kəskin azalması, iş yerlərinin itirilməsi və maliyyə bazarlarında qeyri-müəyyənlik iqtisadi fəallığa mənfi təsir göstərmişdir.

Çində Pandemiyanın yayılması dayansa da, virusu ABŞ və Avropada sürətlə yayılmış və bunun nəticəsində yaranan iqtisadi problemlər hələ uzun müddət qlobal iqtisadi artıma təsir göstərəcək. Pandemiyanın yayılmasının yaratdığı qlobal iqtisadi problemlərin digər mühüm səbəbi müxtəlif ölkələrdə istehsalın qlobal təchizat zəncirindən asılı olması və bu təchizat zəncirinin ölkələr daxilində yüksək konsentrasiyasıdır.

Məlumdur ki, Çin bu təchizat zəncirinin ən mühüm oyunçularından biridir və onun iqtisadiyyatındakı problemlər qlobal təchizat zəncirinin sabitliyini pozur. Virusun yayılmasının qarşısını almaq üçün Çində tədarük zəncirinin yenidən açılmasına baxmayaraq, zəncirdə alıcıların əksəriyyətinin ABŞ və Avropa ölkələri olması və onların iqtisadiyyatlarının durğunluğu bu zəncirin kəskin şəkildə azalmasına səbəb olur. Bu, öz növbəsində, tədarük zəncirinin tam bərpası üçün çox vaxt aparacaq (Плющиков В.В.2020, с.612)

COVID-19-un sürətlə yayılması Çinlə sıx əlaqələri olan dünya iqtisadiyyatına zərbə vurmuşdu. Həm təchizat zəncirindəki fasilələr nəticəsində istehsalçılardan təklifin kəskin azalması, həm də sənaye məhsullarına qlobal tələbatın azalması ABŞ iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərir.

Hesablamalar göstərir ki, 3 ay ərzində bu sahələr üzrə xərclər 10 faiz azalsa, bu, ÜDM-in 0,7 faiz azalmasına səbəb olacaq. Ancaq virus davam edərsə, xərclərin daha da azalacağı gözlənilir.

Koronavirus pandemiyasının Çindən sonra Avropa ölkələrində sürətlə yayılır. Avropanın ən böyük iqtisadiyyatları virusun yayılmasının qarşısını almaq üçün kəskin tədbirlər görməyə məcbur olub. Bu, Avropa İttifaqında (Aİ) iqtisadi problemlərin artmasına səbəb olub. Avropa Mərkəzi Bankı ötən il haqqında proqnozlarında bildirmişdirlər ki, ilin sonuna qədər Aİ ÜDM-nin 5%-nə düşəcək. İkinci rübdə 22% azalma gözlənilir. Avrozonla bağlı ümumi proqnozlara

baxmayaraq, zona ölkələrində virusun səviyyəsi və bu ölkələrin iqtisadi vəziyyətindəki fərqlər pandemiya üçün fərqli iqtisadi imkanlara səbəb olur. Odur ki, müxtəlif ölkələrdə koronavirusun yayılmasının iqtisadi nəticələrini nəzərdən keçirək (Плющиков В.В.2020, с. 565)

COVID-19-u ən çox yayıldığı Avropa ölkəsi İtaliya son illərdə bir neçə iqtisadi böhranla üzləşdiyi üçün artıq böyük iqtisadi problemlərlə mövcuddur. Pandemiyanın yayılması iqtisadi vəziyyəti daha da pisləşdirdi. Beləliklə, uzunmüddətli perspektivdə virusun yayılması İtaliyaya daha çox iqtisadi ziyan vuracağı gözlənilirdi. Hazırda İtaliyada dövlətin maliyyələşdirilməsində problemlər var. Buna görə də ekspertlər pandemiyanın yayılmasının İtaliyanın ÜDM-ni ən yaxşı halda 3,1 faizinə, ən pis halda isə 6,5 faizinə endirəcəyini proqnozlaşdırırlar. Belə bir vəziyyətdə İtaliya hökuməti virusun vurduğu iqtisadi ziyanı kompensasiya etmək və iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq üçün 25 milyard avro ayırdığı diqqət çəkən məqamlardandır.

1.2. COVID 19 pandemiyasının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri

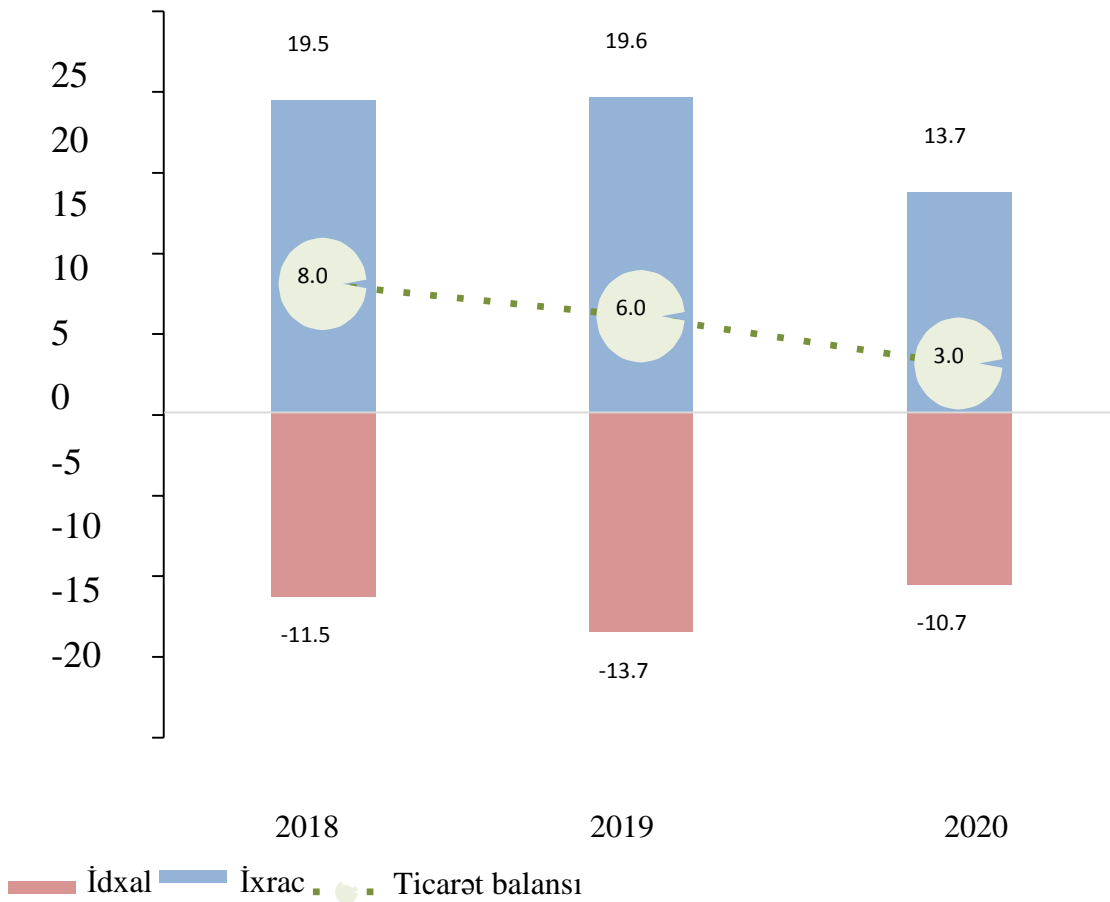
COVID -19 pandemiası MDB ölkələrinin və Azərbaycanın iqtisadiyyatına birbaşa, dolayısı ilə təsir göstərmişdir. Böhrana qarşı tədbirlər pandemiyanın mənfi təsirlərini minimuma endirmiş, eləcə də bu tədbirlər minlərlə insanın həyatını xilas edə bilmişdir. Belarusan başqa ölkələrdə hökumət ümumi karantin tətbiq etmişdir ki, bu da sərhədlərin bağlanması ticarət və turizm axınına, eləcə də mövsümi fəaliyyətlərə mane olmuşdur. Həmçinin, xammalın dünya üzrə qiymətinin aşağı düşməsi birbaşa Azərbaycana və Belarusa təsir etdi, pul köçürmələrinin azalması regionda baş verənlərin mənfi nəticələrini daha da gücləndirdi(Dövlət auditi. 2020, səh. 84).

Statistikaya görə, 2019-cu ildə ÜDM-in ən aşağı artımı Belarusa 1,2 faiz, Rusiya üçün 1,3 faiz və Azərbaycan üçün 2,5 faiz, Türkmənistan üçün 6,3 faiz, Tacikistan üçün 7,5 faiz və Özbəkistan üçün isə 5,6 faiz yüksəlmə qeydə

qlınmışdır. Azərbaycanın 2020-ci ildə xarici iqtisadi vəziyyəti Covid-19 virus pandemiyası və əsas ixrac mallarının qiymətlərində baş verən dəyişikliklərin təsiri altında formalaşmışdır.

DGK-nın məlumatına görə, 2020-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsi 24.5 milyard dollar təşkil etmişdir ki, bu da məhz ABŞ-ın payına düşürdü. Bu məbləğin də 13.7 milyardı ixracın payına, 10.7 milyard ABŞ dolları və ya 44 faiz idxalın payına düşüb. Xarici ticarət balansını 3 milyard dollar müsbət saldo ilə inkişaf edib.

Cədvəl 1: Ticarət balansını, mlrd. ABŞ dolları

Mənbə: DGK

2020-ci il üçün ölkədə 128 min yeni iş yerləri açılıb, iş yerlərinin 55,8 faizi özəl sektorların payına düşür. Ölkə üzrə yeni yaradılmış iş yerlərinin 7,1 faizi yeni yaradılmış şirkət və təşkilatların, 0,3 faizi bərpa edilmiş müəssisə və təşkilatların, 74,8 faizi hazırda fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların, 19,6 faizi isə digər

tədbirlər üzrə fəaliyyət növlərinin payına düşür.

İş yerlərinin sayının artmasının səbəblərindən biri də özəl sektorda inzibati tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə əmək müqavilələrinin bağlanması və haqqı ödənilən dövlət vəzifələrinin artırılması olub. Bununla yanaşı Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin hesabatında 2020-ci ildə ölkədə 21.2 min iş yerinin bağlandığı bildirilmişdir. İş yerlərinin 21.4%-i şirkət və təşkilatların fəaliyyətinin dayandırılması, 786%-i isə mövcud müəssisə və təşkilatlardakı ixtisarla əlaqədar bağlanmışdır.

Koronavirus maliyyə hesabatlarının çökməsinə səbəb ola bilər. Gələcək maliyyə hesabatları üçün COVID-19 pandemiyasının nəticələri dramatik ola bilər. Məsələn, maliyyə hesabatlarının Avropada və bir çox digər yurisdiksiyalarda demək olar ki, bütün listing firmalarının tətbiq etdiyi MHBS uyğun olaraq, tarixi dəyərə nisbətən gözlənilən gözləntilərdən çox asılı olduğunu heç də hamı bilmir. Bir misal qudvil: o, biznesin birləşdirilməsi zamanı sadə qalıq fərq kimi yaranır və biznesin birləşməsindən gələcək sinerqizm ilə bağlı müsbət gözləntilərə əsaslanır.

Koronavirusun, məsələn, səyahət, istirahət, mehmanxana biznesi və aviasiya sahəsində xidmət sferası müəssisələrinə mənfi təsir göstərdiyi şirkətlər fəaliyyətin davamlılığı məsələsini nəzərdən keçirməlidirlər. Onlar yaxın gələcəkdə fəaliyyətlərini davam etdirmək qabiliyyətinə dair hər hansı bir qeyri-müəyyənliyin olub-olmadığını müəyyən etmək üçün bir neçə mümkün həssaslıq ssenariləri aparmalıdırlar. Bu, xüsusilə də əhəmiyyətli qeyri-müəyyənlik halında informasiyanın əlavə açıqlanmasına səbəb ola bilər. Bəzi hallarda fəaliyyətin davamlılığı prinsipi əsasında hesabatın hazırlanmasının məqsədəuyğunluğu məsələsini nəzərdən keçirmək zərurəti yarana bilər. Bunun üçün şirkətlər gələcək fəaliyyətlərə təsir haqqında bütün məlumatları nəzərdən keçirməlidirlər.

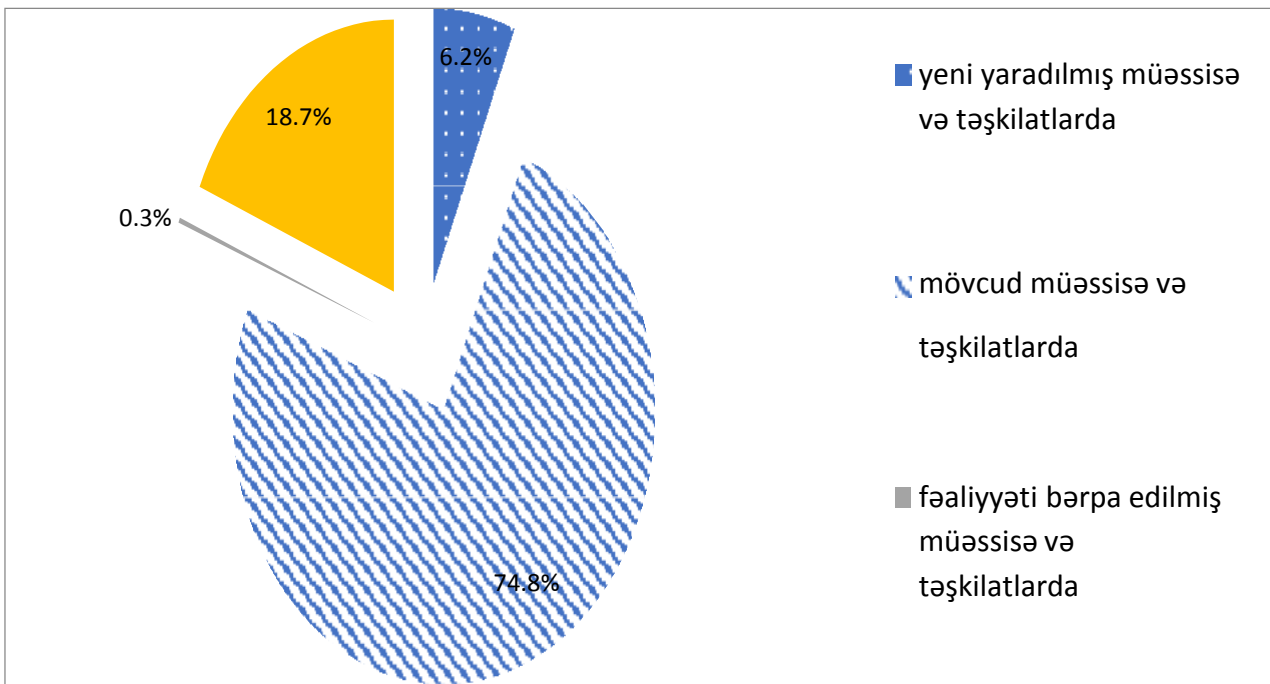
Son üç ildə dövlət işçilərinin 85 faizinin və özəl sektorun 36 faizinin ümumi əmək haqqı 66 faiz artıb ki, bu da ölkədəki 1,7 milyon yarısının 343 manatdan az, yarısı isə çox maaş alır.

Median gəlirin alış səviyyəsinə gəlincə, 2018-ci ildə 227 manat orta

əməkhaqqının hər 100 manatına 88,5 manat vəsait xərclənirdisə, bu gün bu limit 60,35 manat təşkil edir. DSK-nın məlumatına əsasən, 2020-ci ilin sonuna mizdla işləyənlərin sayı 1 milyon 691,8 min nəfər olub ki, bu da ötən illə müqayisədə 9,2% çoxdur. O cümlədən, iqtisadiyyatın dövlət sektorunda məşğul olanların sayı 910,8 min nəfər, qeyri-dövlət bölməsində 781,0 min nəfər olub.

Müəssisə və təşkilatlarda çalışan işçilərin 24,3 faizi istehsalatda, o cümlədən 7,8 faizi tikintidə, 7,5 faizi emal sənayesində, 3,6 faizi kənd, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda, 2 faizi mədəncixarma sənayesində və su təsərrüfatında çalışır.

Cədvəl 2: 2020-ci ildə yeni açılmış iş yerlərinin strukturu

Mənbə: www.stat.gov.az

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, bir işçiyə düşən orta aylıq iş vaxtı 2019-cu ildə 151,8 saat, 2020-ci ildə isə 139,5 saat təşkil edib.

2020-ci ildə ticarət dövriyyəsi əvvəlki illə müqayisədə 1,3% azalaraq 40,2 milyard dollar təşkil edib. Ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatlarının pərakəndə ticarəti 3,4 faiz artıb, qeyri-ərzaq mallarının dövriyyəsi isə 6,1 faiz azalıb.

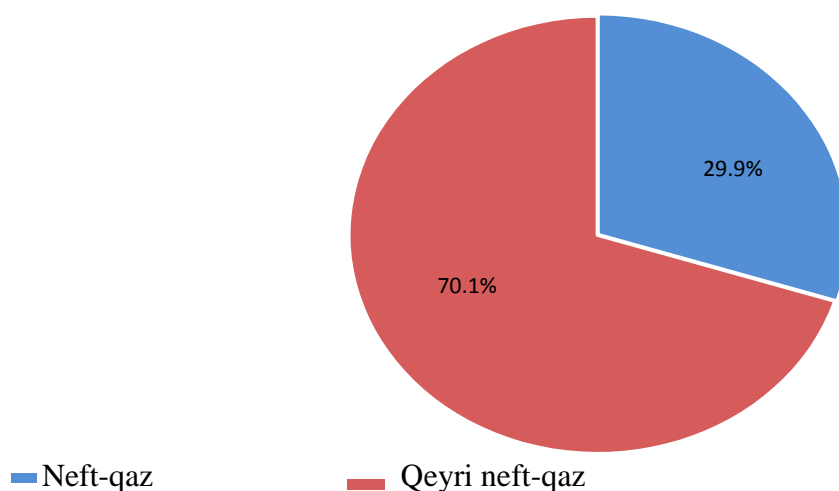
COVID 19-un yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə tətbiq edilən məhdudiyətlər həm ölkəmizdə, həm də bütün dünyada istehlak xərclərinin dəyişməsinə səbəb olub.

Araşdırmalar göstərir ki, qlobal iqtisadiyyat koronavirus pandemiyası fonunda dərin böhran içindədir. Müqavilə ilə işləyən işçilərə iş yerlərini saxlamaq üçün maaşlarının bir hissəsi ödənilirdi. 2020-ci il ərzində pandemiya sənayenin xarakterindən asılı olaraq iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına müxtəlif yollarla təsir göstərmişdir.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2020-ci ildə ÜDM real ifadədə 4,3 faiz azalaraq nominal ifadədə 72,4 milyard dollar olub. Hər adambaşına düşən ÜDM 7262,8 manat təşkil edib.

İqtisadiyyatın neft-qaz sektorunda əlavə dəyər 7,2 faiz azalaraq nominal ifadədə 21,6 milyard manat təşkil etmişdir. Onun ÜDM-də payı 29,9% təşkil edib. Hesabat ilində 34,5 milyon ton əmtəlik neft və 26 milyard kubmetr əmtəlik təbii qaz hasil edilmişdir. 2019-cu illə müqayisədə neft hasilatı 7,8 faiz azalıb, qaz hasilatı isə 3,1 faiz artıb. 2020-ci ildə qeyri-neft-qaz sektorunda əlavə dəyər 2019-cu illə müqayisədə real ifadədə 2,6% azalaraq nominal ifadədə 50,8 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Onun ÜDM-də payı 70,1 faiz olmuşdur.

Cədvəl 3: Əlavə dəyərin sektorlar üzrə bölgüsü, %-lə

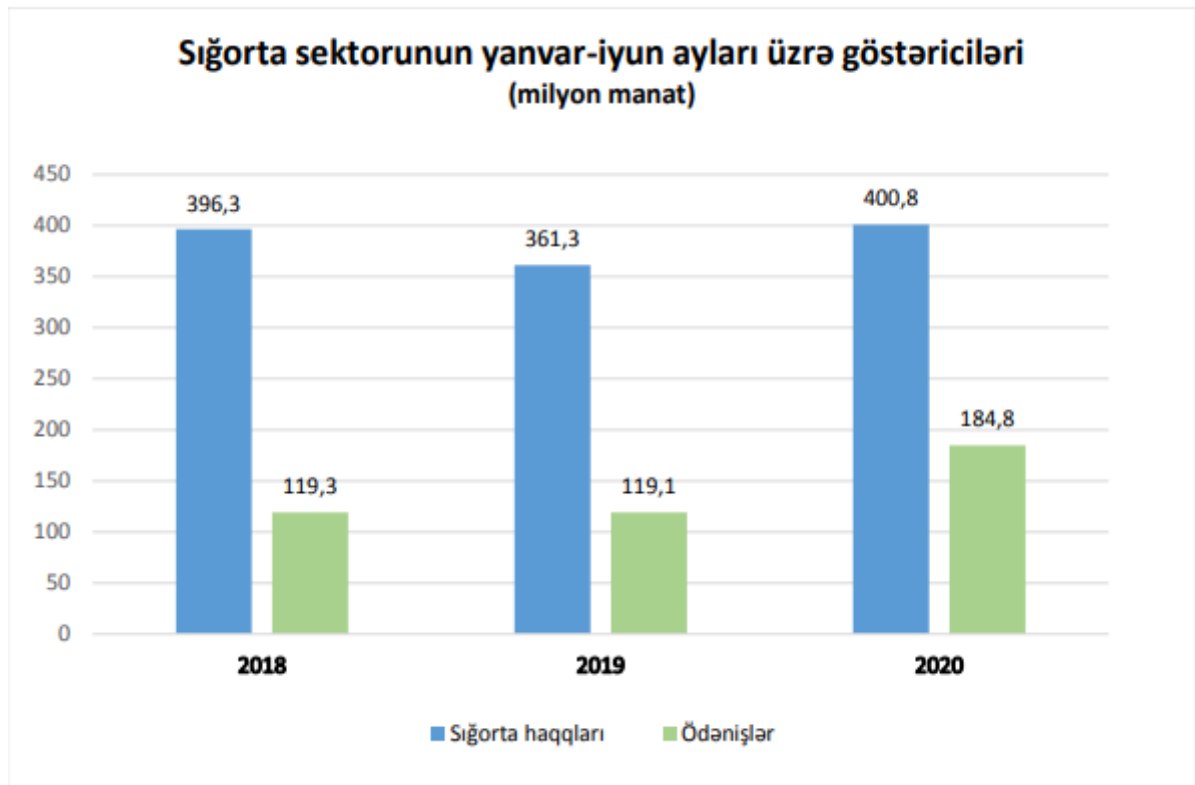
Mənbə: DSK

Son altı ayda sığorta bazarında ikitərəfli bərpa müşahidə olunub. Həm sığorta haqları, həm də sığorta ödənişləri əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Belə ki, ölkədə fəaliyyət göstərən 21 sığorta şirkəti 400 milyondan çox sığorta haqqı toplayıb. Sığorta şirkətlərindən ödənişlər təxminən 185 milyon manat təşkil edir.

Son illərin müvafiq göstəricilərini müqayisə edəndə görürük ki, bu ilin birinci yarısında ödənişlər ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10 faiz artıb, hətta 2018-ci ilin rekordunu da keçib. Ödənişlərin artırılması da diqqət çəkən məqamdır.

Belə ki, son iki ildə ödənişlər sabit qalsa da, 2020-ci il, 2018 və 2019-cu illərin müvafiq dövrü ilə müqayisədə artım müşahidə olunur.

Cədvəl 4: Sığorta sektorunun 2018-2020-ci ilər yanvar və iyun ayları üzrə milyon manatla göstəriciləri

Mənbə: Dövlət auditi, 2020, səh.86

Sığorta strukturları üzrə yığımları təhlil edərkən qeyd etmək lazımdır ki, ümumi yığımların 67 faizi könüllü, 33 faizi isə icbari sığorta növlərinin payına

düşüb. Dinamikaya gəlincə, icbari sığortada təxminən 7 faiz, könüllü sığortada isə 13 faiz artım olub. Könüllü sığorta üzrə ödənişlər 85 faiz artıb, icbari sığorta üzrə isə 8 faiz azalıb.

Yığımların 1\4 həyat sığortasının istiqamətlərindən biri olan həyat yaşam sığortasında olduğunu nəzərə alsaq, həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının 32 faiz artması ümumi sığorta haqlarının artmasına ciddi təsir göstərmişdir. Lakin bu sahədə ödənişlərin 2,7 dəfə artması bütövlükdə bazarın müsbət perspektivlərinə mənfi təsir göstərir. Belə ki, həyat sığortası əsasən insanların həyat səviyyəsinin pisləşməsindən sığortalanmaq məqsədi daşırsa da, sığorta haqqının istənilən vaxt ödənilməsi mümkünlüyü ona gətirib çıxarıb ki, bu sığorta növü bu gün insanların xilas vasitəsi kimi çıxış edir.

Təsadüfi deyil ki, son zamanlar bank və fond bazarları daha çox zərər çəkib və indiki qeyri-müəyyənlik şəraitində sığorta bazarına maraq artıb. Ona görə də sığortanın bu xəttində həm yığımların, həm də ödənişlərin artımını müşahidə edə bilərik. Qeyri-həyat sığortası üzrə fərdi sığorta haqlarının 7 faiz artımı tibbi sığorta, əmlak sığortası üzrə isə 8 faiz artımı əsasən heyvanların və kənd təsərrüfatı mallarının sığortası hesabına baş verib.

Müavinətlərin artırılmasının əsas səbəbi həyat sığortasının artması ilə bağlıdır. Artıq qeyd edildiyi kimi, ödənişlərin artırılması süni olduğu üçün sənaye üçün o qədər də risk yaratmır və ödəniş müəyyən edilmiş limiti keçməzsə, itki sayılmır.

Ümumi sığorta sahəsində artım tendensiyası müşahidə olunsa da, təbii ki, pandemiyanın mənfi təsiri sığorta bazarına da təsirsiz ötüşməyib. Belə ki, mənfi təsir əsasən avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin icbari sığortasına və səyahət sığortası yığımlarına təsir edib. Avtomobil sahiblərindən məcburi ödənişlər 15 faiz azalıb. Ən çox mənfi təsir sərhədlərin bağlanması və reyslərin ləğvi səbəbindən 2020-ci ildə 2,5 dəfə azalan səyahət sığortası haqları olub.

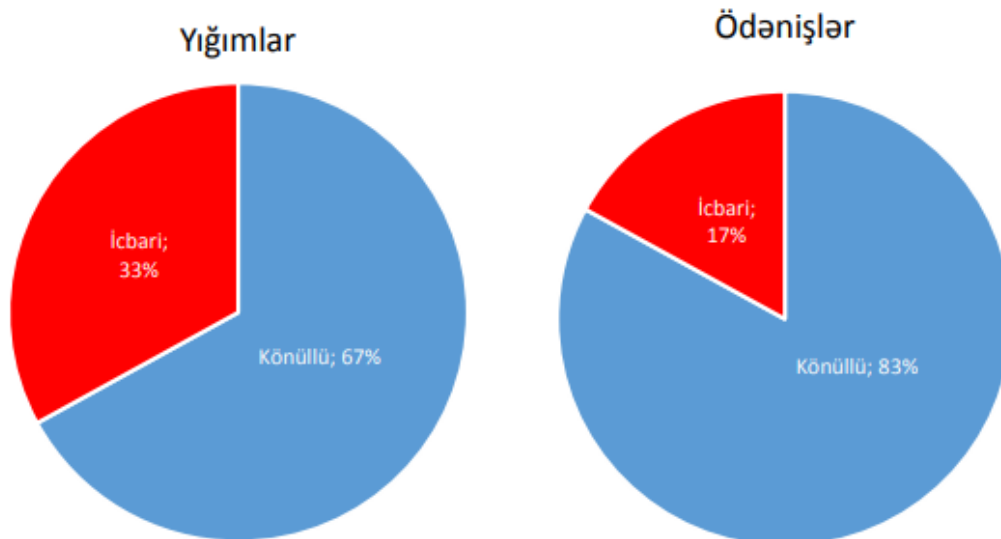
Yüklərin sığortası iki dəfədən çox artıb. Bunu pandemiya zamanı yük daşımalarının məhdudlaşdırılmaması ilə izah etmək olar. Qeyd edək ki,

koronavirus sığorta sektoruna dolayı yolla müsbət təsir göstərir. Belə ki, bütün sahələrdə elektronikaya keçidin hər yerdə müşahidə olunduğu pandemiya şəraitində müxtəlif sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin mövcud qeyri-rəsmi məşğulluğunun rəsmiləşdirilməsinə ehtiyac var. Bu səbəbdən də sığorta hadisələrinin sayının artması təbii ki, rəsmi qeydiyyatda olan işçilər üçün icbari sığortanın vacibliyi səbəbindən sığorta haqlarının artmasına səbəb olub.

COVID 19-un mənfi təsiri iqtisadiyyatın bir çox sahələrinə təsir göstərsə də, ümumilikdə sığorta bazarında vəziyyət ilin birinci yarısında gözlənildiyindən yaxşı idi. İlin sonuna dair proqnozlara gəlinə, cari ilin yekun nəticələrinin 2019-cu ildən, karantin rejiminin ləğvi halında isə 2018-ci ildən geridə qalacağını gözlənilirdi (Pandemiya şəraitində sığorta bazarı. 2020, səh.4)

Könüllü sığorta növləri arasında həyat sığortası üzrə 20 faiz, qeyri-həyat sığortası üzrə isə 8 faiz sığorta haqlarında artım müşahidə edilir.

Cədvəl 5: Yığımlar və ödənişlərin sığorta strukturu üzrə faiz göstəriciləri

Mənbə: Pandemiya şəraitində sığorta bazarı. 2020.

1.3. Pandemiya ilə mübarizəyə yönəldilən dövlət vəsaitlərinin analitik prosedurlarla araşdırılması

Virusa qarşı mübarizə tədbirləri səhiyyəyə xərclərin artmasına, hökumət dəstəyinə və bu məqsədlə sosial xərclərin artmasına səbəb oldu. Bu xərclərin maliyyələşdirilməsi, icrası, eləcə də şəffaflığı və dürüstlüyünün təmin edilməsinin vacibliyi nəzərə alınaraq, təxminən 40-dan çox ölkədə xüsusi fond yaradılmışdır. Koronavirus fondlarının yaradılmasının başlıca məqsədləri Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən aşağıdakı kimi şərh edilir:

-Koronavirus pandemiyasına dair tədbirlərin mərkəzləşdirilməsi, yüksək səviyyədə nəzarət və idarə olunmasının təmin edilməsi;

-Standart büdcə təcrübəsi vasitəsilə mümkün olmayan dövlət və özəl resurslarının birgə yığımı və istifadəsi;

-Normal şərtlərdə tətbiqi zəruri hesab edilən, lakin iqtisadi və tibbi böhranın aradan qaldırılmasına mane ola biləcək prosedurların (büdcə layihəsi, xərcləmələr, həmçinin satınalmalar zamanı) ixtisar edilməsi və ya yüngülləşdirilməsi;

-Maliyyə şəffaflığı və hesabatlılığı hədəf qəbul edilərək, bu xərclərin audit izlənməsini daha rahat və aşkar şəkildə həyata keçirmək üçün “COVID-19” məzmunlu xərclərin digər xərclərdən ayrılması.

Ölkələr tərəfindən həyata keçirilən təxirəsalınmaz fiskal tədbirlər pandemiyanın həm əhaliyə, həm də biznesə təsirini minimuma endirməyə yönəlib və bu addımların əsas mənbəyi olan dövlət vəsaitlərinin və institusional resursların istifadə istiqamətləri müxtəlif olub.

Dünya dövlətlərinin bir qismi 32 dövlət artıq qəbul edilmiş dövlət büdcəsi haqqında qanuna əlavə və dəyişiklik edilməsilə, digər bir qismi isə parlament vasitəsilə xüsusi tədbirlər planı təsdiq edərək problemin aradan qaldırılmasına çalışmışdır.

Epidemiyanın qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə tədbirləri çərçivəsində dünyada böyük bir hissəsini sosial xərclər təşkil edən xeyli maliyyə resursları səfərbər edilmiş, gəlirlərin azalması fonunda artan xərclər büdcə

kəsirlərinin və dövlət büdcəsinin artımına səbəb olmuşdur.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun açıqlamalarına əsasən, “COVID-19” və onun fəsadları ilə mübarizəyə sərf edilmiş qlobal fiskal paket 15,0 trilyon. ABŞ dolları olmuşdur. Bu fiskal paketlər vasitəsi ilə ev təsərrüfatlarına, özəl sektora zəruri kömək göstərilmiş, bununla da iqtisadi aktivliyin bərpasına cəhd göstərilmişdir.

Ümumilikdə, dünya üzrə fiskal kəsirin 3,6 faizdən 10,8 faizə dək, dövlət orcunun isə 83,7 faizdən 97,3 faizə dək yüksəlməsi pandemiyanın acı nəticələri kimi dəyərləndirilə bilər. Büdcə kəsiri İEÖ-lərdə gəlirlərin azalması və xərclərin yüksəlməsi, İEOÖ-lərdə isə gəlir səviyyəsinin əhəmiyyətli aşağı düşməsi ilə formalaşmışdır (Aliyev, K. 2020.p.9)

İEÖ-lərdə fiskal dəstək tədbirləri təxminən 11,8 trln. ABŞ dollarına bərabər olmuş və büdcə kəsiri ÜDM-in 11,7 faizə yüksəlmişdir. İqtisadi aktivliyin aşağı düşməsi nəticəsində gəlirləri əhəmiyyətli şəkildə azalmış ev təsərrüfatlarına, özəl sektora dəymiş ziyanın ödənilməsi məqsədilə müxtəlif mərhələlərdə fiskal paketlər reallaşdırılmış, bununla da xərclərin əhəmiyyətli hissəsi sosial xərclərdən ibarət olmuşdur. ABŞ-da mart-aprel aylarında ev təsərrüfatları və müəssisələrə ÜDM-in 14,8 faizi həcmində yardım göstərilmiş, dekabr ayında isə ÜDM-in 4,3 faizi qədər fiskal stimulyasiya paketi qəbul edilmişdir.

Cədvəl 6: Pandemiya əleyhinə görülən işlərin maliyyə və institusional mənbəyi

Tədbirin maliyyə və institusional mənbəyi	Ölkələr
2020-ci il üzrə dövlət büdcəsi haqqında Qanuna əlavə və dəyişikliklər edən ölkələr	Azərbaycan, Argentina, Braziliya, Meksika, Əfqanıstan, Albaniya, Əlcəzair, Banqladeş, Butan, Myanma, Kolumbiya, Burkino-Faso, Kapo-Verde, Honduras, Yamayka, Papua Yeni Qvineya, Niger, Nigeriya, Malta, Bolqarıstan, Estoniya, Latviya, Finlandiya, Fransa, Almaniya, Yaponiya, Cənubi Koreya, Tailand, Yeni Zelandiya, Gürcüstan, Bəhreyn, İraq, Oman
Parlament vasitəsilə tədbirlər planı təsdiq edən ölkələr	Kipr, İsrail, Türkiyə

Avropa Birliyinin kreditləşmə mexanizmlərindən yararlanmaq üçün müraciət edən ölkələr	Xorvatiya, Litva
BVF, AİB və DB-dən kredit almaq üçün müraciət edən ölkələr	Tacikistan
Fiskal intizam normasının fors-major halda dayandırılması	Avropa Komissiyasının qərarı ilə Avropa Birliyi tərəfindən (19 ölkədə) büdcə kəsiri ilə bağlı normanın dayandırılması.

Mənbə: Cədvəl BVF-in məlumatları əsasında Hesablama Palatası tərəfindən tərtib edilmişdir.

Yaponiya və Koreya infeksiyanın növbəti dalğalarının qarşısının alınması məqsədilə dəstək proqramlarının müddətini uzatmış, Birləşmiş Krallıq iş yerlərinin saxlanması proqramı çərçivəsində tədbirlərin gücləndirilməsini qərara almışdır. Eləcə də, Avropa İttifaqında iqtisadi bərpa tədbirlərinin həyata keçirilməsi qərara alınmış, özəl sektor üçün fiskal qaydaların yumşaldılması, həmçinin müvəqqəti dövlət dəstəyinin göstərilməsi barədə razılığa gəlinmişdir. Kəskin iqtisadi azalma və əhəmiyyətli artan dövlət xərcləri dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin orta hesabla 123 faizə yüksəlməsi ilə nəticələnmişdir (Aliyev, K. 2020. p.8)

İEOÖ-lərin təxminən 90 faizdə səhiyyə böhranının qarşısını almaq və iqtisadiyyatı dəstəkləmək məqsədilə fiskal güzəştlər tətbiq edilmiş, fiskal qaydalara müvəqqəti tətbiq edilmiş məhdudiyətlərin növbəti illərdə tədricən iqtisadi bərpa müşahidə olunduqca yenidən tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur. Əksər ölkələrdə fiskal dəstək paketlərinə çoxtərəfli investisiya stimullaşdırılması, kənd təsərrüfatına subsidiyalar, iş yerlərinin yaradılması və sosial təhlükəsizlik şəbəkələrinin genişləndirilməsi daxildir.

Bu ölkələr qrupunda ÜDM-in 6 faizi həcmində gəlir və xərclər üzrə genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Fiskal stimullu paketlərin reallaşdırılması büdcə kəsirinin ÜDM-ə nisbətinin 5,5 faiz bəndi artaraq 10,3 faizə yüksəlməsi ilə nəticələnmiş, xammal ixracatçılarında isə qiymətlərin ucuzlaşması ilə ixrac gəlirlərinin əhəmiyyətli azalması dövlət borcunun

yüksəlməsini şərtləndirmişdir. Belə ki, qrup ölkələri üzrə ikirəqəmli kəsinin izlənməsi dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin orta hesabla 63,3 faizə yüksəlməsi ilə nəticələnmişdir.

Maliyyə Nazirliyindən məlumatına əsasən, Azərbaycan hökuməti COVID-19 pandemiyası ilə mübarizə tədbirlərinə 2020-ci il dövlət büdcəsindən 1 milyard 985,6 milyon manat (cari məzənnə ilə \$1 milyard 168 milyon) vəsait ayırıb.

Bu vəsaitin 612,5 milyon manatı pandemiya ilə mübarizəyə cəlb olunmuş əlavə tibb işçilərinin ödənişinə, zəruri tibbi ləvazimat və avadanlıqların, dərman vasitələrinin alınmasına, çarpayılardan sayının artırılmasına, ixtisaslaşdırılmış xəstəxanaların və karantin xidmətlərinin göstərilməsinə yönəldilib.

2020-ci ildə koronavirus pandemiyası ilə bağlı beynəlxalq tədbirlərin dəstəklənməsinə 39,3 milyon manat, o cümlədən Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatına 17 milyon manat, YUNESKO və İSESKO-ya 3,4 milyon manat, 18 xarici ölkəyə 18,9 milyon manat ayrılmışdır (Aliyev, K. 2020. p.8)

II FƏSİL. KORONAVİRUS PANDEMİYASININ SIĞORTA BAZARINA TƏSİR ASPEKTLƏRİ

2.1. Sığorta bazarının icmal göstəricilərinin təhlili

İstehsalın həcmnin artırılması və onun fasiləsizliyinə zəmin yaradılması üçün ölkəmizdə müasir sığorta sistemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün risklərin qarşısının alınmasının ən geniş yayılmış forması sığortadır. Aydındır ki, sığorta qəza zamanı risk və zərərin azaldılmasının əsas yoludur.

Risk tədbirlərinin toplusu olaraq başa düşülən sığorta işinin uğurlu inkişafı, hər bir fəaliyyət kimi, onun düzgün tənzimlənməsini, planlaşdırılmasını, təşkilini və nəzarətini, eləcə də geniş fəaliyyət dairəsini tələb edir. Bu da öz növbəsində sığorta fəaliyyətinin idarə edilməsində (sığorta menecmenti) aktualdır. Burada qeyd olunan sığorta fəaliyyətinin idarə edilməsi dedikdə, səlahiyyətli orqanlar və mikroiqtsadi səviyyədə, yəni sığorta şirkəti və təşkilat səviyyəsində fəaliyyətlərin milli səviyyədə idarə edilməsi nəzərdə tutulur.

Ümumiyyətlə, sığortanın rolunu, eləcə də düzgün təşkilini, idarə edilməsini aşağıdakı sahələrdə görmək mümkündür:

- Mənfi nəticələrə səbəb ola biləcək əməliyyatlar riskinin azaldılması;
- Riskin kompensasiyası, zərərlərin qarşısının alınmasının yolu ilə iqtisadi sabitlik;
- sığorta fonduna daxil olan vəsaitlərin investisiya fəaliyyətində iştirakı;
- Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin sığorta şirkətlərinin gəlirlərinin müəyyən hissəsi hesabına doldurulması.

Sığorta fəaliyyətinin əsas obyektləri (sığorta fondları) maddi dəyərlər, o cümlədən insan həyatı və sağlamlığıdır. Sığorta fondlarında toplanan vəsaitlərin məqsədli xarakter daşması- praktikada sığorta fondu fondların, özünüsüğorta fondu və mərkəzləşdirilmiş dövlət ehtiyat fondları formaları mövcuddur. Formasından asılı olmayaraq, bu vəsaitlər əvvəlcədən müəyyən edilmiş hadisələrin baş verməsi zamanı itkiləri ödəmək üçün istifadə olunur(Pandemiya şəraitində sığorta

bazarı. 2020. Səh.4)

Sığorta edilərkən sığortalı ilə sığortaçı arasında vurulmuş zərərin ödənilməsi prosesi həyata keçirilir. Bu cür yenidən bölüşdürmə münasibətləri mütləq bütün ölkənin və ya bütün iqtisadiyyatın sərhədlərini əhatə etmir, lakin müəyyən fəaliyyət növləri ilə bağlı təhlükələrlə şərtlənir. Eyni zamanda, sığorta fəaliyyətində nə qədər çox iştirakçı varsa, məntiqi nəticə olaraq hər bir iştirakçı kompensasiya kimi bir o qədər az pul alacaq.

Sığorta zərərin ödənilməsinin ən təsirli yoludur. Sığorta iştirakçılarının və sığorta obyektlərinin sayı artdıqca bu səmərəlilik də artır. Zərərin aradan qaldırılması sığorta fonduna ödənilmiş vəsaitin birbaşa qaytarılmasını tələb edir. Nəticə olaraq fondların sığorta ödənişləri sığorta olunan şəxsə dəymiş ziyanın ödənilməsi şəklində bir növ “qaytarma”dır.

Sığorta maliyyə sisteminin bir həlqəsi kimi xüsusiyyətləri, iqtisadi xarakteri və sosial təyinatını özündə birləşdirən bir sıra funksiyaları yerinə yetirir. Sığorta bazarının inkişafı planının əsas məqsədi ölkədə sığortanın intensiv inkişafı üçün qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, maliyyə-iqtisadi bazanın yaradılması yolu ilə sığortanın iqtisadi sabitliyin və təhlükəsizliyin təminatçısı kimi rolunun artırılması, dövlət sığortası sisteminin təkmilləşdirilməsidir.

Sxem 1: Sığortaların funksiyası

Mənbə: Salahov Ə.S, Mehdiyev V.M. 2016, səh. 210

Hazırda formalaşma mərhələsində olan daxili bazarda 40-dan artıq könüllü və icbari sığorta növü təklif olunur. Azərbaycanda bu göstərici inkişaf etmiş bazarların müxtəlifliyi (300-dən çox sığorta məhsulu və xidməti) ilə müqayisədə çox aşağıdır. Sığorta şirkətlərinin yerli bazarda göstərdiyi xidmətlərə görə yerli və icbari olmaqla iki qrupa bölünür.

2006-cı ildə Azərbaycanda sığorta bazarında təklif olunan və istifadə olunan məhsulların sayı 15-ə yaxın idisə, 2008-ci ildə bu rəqəm 35-ə yüksəlib. Hazırda sığorta şirkətlərinin xidmətlər paketinə 40-dan çox sığorta növü daxildir. Lakin daxili bazarda təklif olunan sığorta xidmətləri inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə kiçikdir. 39 müxtəlif sığorta məhsulunun satışı ilə məşğul olan “Azərsığorta” dövlət sığorta şirkəti təklif etdiyi xidmətlərin sayına görə yerli sığorta şirkətləri arasında birinci yerdədir. Nizamnamə kapitalına görə bazar iştirakçıları arasında lider 50 milyon manat nizamnamə kapitalı ilə fəaliyyət göstərən “Paşa Sığorta”ya məxsusdur ki, bu da cədvəldə öz əksini tapıb.

Cədvəl 7: Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri, onların nizamnamə kapitalı və göstərilən sığorta xidmətləri

№	Sığorta şirkətləri	Nizamnamə kapitalı (mln.AZN)	Kapital üzrə bazar payı (%)	Lisensiya əsasında təklif edilən xidmət növləri
1	Paşa Sığortası	50.00	15.34	32 növ sığorta
2	PAŞA Həyat Sığortası	40.25	12.35	həyatı sığorta xidmətləri
3	Xalq Sığortası	39.39	12.08	3 icbari, 22-dən çox könüllü
4	AzSığortası	20.30	6.22	36 növ sığorta
5	AXA MBASK	19.73	6.05	28 növ sığorta
6	İpək Yolu Sığortası	14.77	4.53	26 növ sığorta

7	Meqa Sığortası	14.50	4.44	30 (27 könüllü, 3 icbari)
8	Qala Həyat Sığortası	12.87	3.94	həyat sığortası xidmətləri
9	AtaSığortası	12.40	3.80	25 könüllü və 2 icbari
10	Standard Insurance	11.00	3.37	28 (22 könüllü, 6 icbari)
11	Sənaye Sığortası	11.00	3.37	34 (28 könüllü, 4 icbari)
12	A-Group	10.01	3.07	18 (13 könüllü, 5 icbari)
13	Rəvan Sığortası	8.97	2.75	21 növ sığorta
14	Bakı Sığortası	8.90	2.73	27 (21 könüllü, 6 icbari)
15	Qala Sığortası	8.05	2.47	sığorta və təkrar sığorta
16	Günay Sığortası	7.70	2.36	23 növ sığorta
17	Azərsığortası	7.00	2.14	39 növ sığorta
18	Atəşgah Həyat Sığortası	6.50	1.99	həyat sığortası xidmətləri
19	Naxçıvan Sığortası	5.50	1.68	19 (15 könüllü, 4 icbari)
20	Atəşgah Sığortası	5.01	1.53	20-dən çox könüllü və icbari
21	Əmrah Sığortası	5.00	1.53	24 sığortanın növü

Mənbə: <https://fed.az/az/news/read/23774>

Dünyada sığorta sektorunun fəallığını göstərən amillərdən biri də könüllü sığortaya ehtiyacdır. Sığorta bazarının dinamikası iqtisadiyyatın digər sahələrindəki tendensiyalarla sıx bağlıdır.

Pandemiyanın yayılması iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə təsir göstərərək sığorta şirkətlərini çətin vəziyyətə salıb. Bununla belə, statistika ölkədə könüllü sığortanın artdığını göstərir.

Azərbaycanda pandemiya əvvəl 2019-cu ilin yanvar-iyun ayları arasında 241 milyon 792 min manat könüllü sığorta haqqı toplanmışdısa, 2021-ci ilin eyni

dövründə bu rəqəm 26% artaraq 304 milyon 513 min manata çatıb. Mərkəzi Bankın təqdim etdiyi bu rəqəmlər göstərir ki, sığorta haqları 2016-cı ilin birinci yarısı və 2021-ci ilin birinci yarısı ilə müqayisədə təxminən iki dəfə artıb.

Koronavirus pandemiyası zamanı sığorta şirkətləri bazara müxtəlif tibbi sığorta məhsulları təklif edirdi. Əvvəlki illərdə biz könüllü tibbi sığorta haqlarında azalma müşahidə etmişik. Bununla belə, 2020-ci ilin 6 ayında 70 milyon manatdan çox sığorta haqqı toplanıb. Bu, tibbi sığorta şirkətlərinin siyasətinin düzgün olduğunu göstərir. Əlavə alternativ olsa belə, icbari tibbi sığorta artırılır. Əmlakın könüllü sığortası üzrə ödənişlərin artırılması müşahidə olunur. COVID-19 ilə əlaqədar ölkəmizdə innovasiyalarla yanaşı, yeni texnologiyalardan da istifadə edilirdi. Mərkəzi Bankın könüllü sığorta ilə bağlı mövqeyi də qənaətbəxşdir. Sığorta sənayesinin idarə edilməsinin AMB-yə verilməsindən sonra sənayenin inkişafında yeni mərhələlər başlandı.

Beləliklə, ötən dövr ərzində bazar fəaliyyətinin müəyyən etdiyi könüllü sığorta növlərini, xüsusən də könüllü həyat sığortası növlərini və daşınmaz əmlakın könüllü sığortası növlərini ayrıca qeyd etmək olar.

Koronavirus pandemiyasının təsirinin əhəmiyyətli dərəcədə naməlum olduğunu nəzərə alaraq, bazar kəskin şəkildə dəyişkənliyinə səbəb olur və inkişaf etməyə davam edir.

Hal-hazırda mühasibat peşəsi həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər üçün mühasibat uçotu və maliyyə sahəsində geniş xidmətlər göstərməyi nəzərdə tutur.

Həmişə olduğu kimi, könüllü həyat sığortası sinfinə aid olan “həyat sığortası” növü bazarda aktivliyi ilə seçilir. Belə ki, bu sığorta növü üzrə sığorta haqqı 140,6 milyon manat təşkil edir. Oxşar artım bu cür ödənişlərdə də müşahidə olunur. Müvafiq dövrü ilə müqayisədə 30 milyon manat artmış və nəticədə 137,7 milyon manat təşkil etmişdir.

Digər maraqlı tendensiya isə daşınmaz əmlakın könüllü sığortası adlandırdığımız könüllü qeyri-həyat sığortası kateqoriyasına daxil olan əmlakın yanğından və digər risklərdən sığorta növüdür. 2021-ci ilin birinci yarısında sığorta

haqları illik müqayisədə 9,6 milyon manat artaraq 29,3 milyon manata çatıb. Bu növ üzrə rüsum 1,7 milyon manat artaraq 2,8 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da növün fəallığının və fəallığının bariz göstəricisidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, COVID-19 pandemiyasına qədər insanların yalnız 10 faizi tibbi sığorta paketlərində yoluxucu və pandemiya xəstəliklərin olmasından narahat idisə, hazırda bu rəqəm 70 faizə çatıb. Başqa sözlə, hər 100 nəfərdən 70-i koronavirus kimi gözlənilməz pandemiya xəstəlikləri ilə mübarizə aparmaq üçün tibbi sığortanı vacib hesab edir.

Koronavirus pandemiyasının yayılmasının dayandırılması üçün qlobal səylər COVID-19 qlobal maliyyə bazarlarına, makro səviyyədə beynəlxalq iqtisadiyyata və mikro səviyyəli əsas müəssisə və təşkilatlara əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. İşlər sürətlə gedir və bir çox naməlum olaraq qalır, baxmayaraq ki, Koronavirus pandemiyasının səbəb olduğu uğursuzluqlar və qeyri-müəyyənlik, xüsusilə istehsal və təchizat zəncirində uğursuzluqlar, əsas müştərilərin itkisi, xidmət sferası müəssisələrinin bağlanması, işdən çıxarılması məhdudiyətləri, istehlak xərclərinin azaldılması və s. genişdir. Bu hadisələr maliyyə hesabatlarının xüsusi aspektlərinə gətirib çıxarır və bu da təşkilatlar tərəfindən daim və diqqətlə qiymətləndirilməlidir.

Koronavirus pandemiyası artıq dünyada makro və mikroiqtsadi səviyyəyə hər yerdə təsir göstərmişdir. Təşkilatların əməliyyatları və təsir dərəcəsi birbaşa və ya dolayısı ilə təsirlənir və bir neçə faktordan (məsələn, sənaye, yer, müştəri və təchizatçıların əsasları, eləcə də qeyri-müəyyən olaraq qalır ki, baş vermə müddəti) asılı olaraq geniş şəkildə fərqlənə bilər və onların aktivlərinin bərpa edilməsini qiymətləndirmək üçün bir təşkilata ehtiyac yarada bilər.

Koronavirus dünya üzrə sığorta şirkətlərini tibbi sığorta məhsullarına yenidən baxmağa məcbur edib. Biz şirkətlərin 3 səviyyədə fəaliyyət göstərdiyini görürük:

- Ümumilikdə pandemiyaların aradan qaldırılması;
- mövcud sığorta məhsullarının qiymətlərində və şərtlərində, o cümlədən

pandemiya zamanı dəyişikliklər;

- COVID-19-un müalicəsi üçün tamamilə yeni tibbi cihazların hazırlanması.

Bəzi aparıcı şirkətlər yeni müştəriləri cəlb etmək üçün COVID-19 sığortası ilə yeni marketing addımları atır. Bazar iqtisadi münasibətlər çərçivəsində davamlı iqtisadi inkişaf müasir sığorta bazarının və onun xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini zəruri etmişdir. Sığorta bazarı öz mahiyyətinə görə mücərrəd məkanın strukturudur, burada tələb və təklif formalaşır, alıcılar və satıcılar (sığortalı və sığortaçı) görüşür.

Mövcud sığorta bazarı mürəkkəb üzvi sistemi təşkil edən müxtəlif struktur hissələrini əhatə edir. Sığorta şirkətlərinin mövcudluğu ilə əlaqədar müəyyən iqtisadi münasibətlər formalaşmış, sığorta fondlarının formalaşması və istifadəsi prosesi formalaşmış, şəxsi maraqlarla korporativ maraqlar bir-birinə qarışmışdır. Sığorta fondları sosial fəaliyyətin müasir və təkmilləşdirilmiş formasıdır, sığorta şirkəti üçün sığorta xidmətlərinin göstərilməsi və sığorta müqavilələrinin bağlanması üçün xüsusi strukturudur. Sığorta şirkətinin texniki və təşkilati birliyi var. Cəmiyyətin iqtisadi spesifikliyi onun bütün ehtiyatlarının tam təcrid olunmasında və bu ehtiyatların sərbəst dövriyyəsinə təzahür edir (Rüstəmov M. 2020, 46).

Sərbəst qiymətlər şəraitində real rəqabətə şərait yaradır. İqtisadi rəqabət şəraitində sığorta bazarı tənzimləyici bazardır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sığorta bazarında rəqabətin təmin edilməsi uğurlu fəaliyyəti tamamilə təmin etmir.

Bu uğurlara daim yeni müştərilər axtarışında olan, sığorta xidmətlərinin üsul və formalarını daim təkmilləşdirməyə çalışan işçilərin olması da təsir göstərir. Sığorta şirkətinin sığorta mədəniyyətini inkişaf etdirməsi, şirkətin xarici və daxili fəaliyyətini yaxından izləməsi də vacibdir.

Geniş mənada sığorta bazarı sığorta məhsullarının satışı və alınması nəticəsində yaranan iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Bazar mühiti sığortaçı ilə sığortalı arasında davamlı əlaqəni təmin edir və bununla da sığorta xidmətinin sosial adekvatlığını təsdiq edir.

Bildiyiniz kimi, inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda on və ya daha çox rəqibi olan ərazilər inhisarçılıq dərəcəsinə görə daha təhlükəsiz hesab edilir.

Bu ölkələrdə sığorta sistemində inhisarçılığın qarşısının alınması məqsədilə bir sığorta şirkətinin ümumi sığorta satışlarında payı 31 faiz, iki sığorta şirkətinin 44 faiz, üç sığorta şirkətinin 54 faiz və dörd sığortaçının payı 64 faiz təşkil edir. Bu nisbət pozulduqda dövlət iqtisadi sanksiyalar tətbiq edir və müvafiq sığortaçıların bazarda iştirakını məhdudlaşdırır. Qeyd edək ki, bu gün ölkəmizdə iki sığorta şirkətinin bazar payı 50 faizdən çoxdur.

Struktur baxımından onu sığorta bazarının institusional və ərazi aspektləri ilə xarakterizə etmək olar. İnstitusional olaraq sığorta bazarının strukturu səhmdar, korporativ, qarşılıqlı və dövlət sığorta şirkətləri ilə təmsil olunur.

Bundan əlavə, daxili, xarici və beynəlxalq sığorta bazarları sığorta məhsullarına tələb və təklifin dərəcəsinə görə fərqlənir. Xüsusi sığorta şirkətləri tərəfindən təklif olunan sığorta xidmətlərinə birbaşa tələbatın olduğu yerli bazara daxili sığorta bazarı deyilir. Xarici sığorta bazarı daxili bazardan kənar bir bazardır və regiondan kənar da bağlı sığorta şirkətlərindən asılıdır. Qlobal sığorta bazarı dünyada sığorta xidmətlərinə tələb və təklifdir.

Sığorta bazarı sahələrə görə əmlak və şəxsi sığortaya bölünür. Bu bazarları xüsusi segmentlərə ayıra bilərik (ev sığortası, qəza sığortası bazarları və s.).

Sığorta bazarının iştirakçılarına satıcılar və alıcılar, brokerlər, habelə onların birlikləri daxildir. Satıcı kateqoriyası sığorta və təkrar sığorta ilə məşğul olan 17 hüquqi şəxsdən ibarətdir. Alıcı - sığortaçı ilə əmlakın, əmlakın və s. sığorta müqaviləsi bağlamış fiziki və ya hüquqi şəxslərdir. Onların arasında vasitəçilər sığorta müqaviləsinin bağlanmasına kömək edən sığorta agentləri və ya brokerlərdir.

Xidmətin istehlak dəyərini təşkil edən əsas amil sığorta təminatının təqdim edilməsidir və onun qiyməti sığorta tarifi ilə ifadə olunur. Tariflər rəqabətli tələb və təklifin müqayisəsi yolu ilə formalaşır. Qiymətin aşağı həddi alınan sığorta ödənişlərinin və sığorta ödənişlərinin balanslaşdırılması prinsipi ilə müəyyən

edilirsə, onun yuxarı həddi sığortaçının fərdi ehtiyaclarına mütənasib olaraq formalaşır. Təbii ki, sığortaçının təklif etdiyi sığorta xidmətinin qiyməti həddən artıq yüksək olduqda o, rəqibləri qarşısında mənfi vəziyyətə düşərək müştərisini itirir (Səbzəliyev S.M, Abbasov Q.Ə. 2015,səh.186)

Könüllü sığorta müqavilə əsasında, icbari sığorta isə qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir. Başqa sözlə desək, sığorta mühafizəsi sosial baxımdan zəruri hesab edilirsə, sığorta məcburidir. Sığorta xidmətlərinin alqı-satqısı sığorta müqaviləsi bağlanmaqla rəsmiləşir. Sığortalıların istifadə etdiyi sığorta növlərinin cəmi sığorta bazarının çeşidi adlanır.

Sığorta şirkətləri üçün yeni vəzifə ixtisaslaşdırılmış kredit təşkilatlarının funksiyalarını yerinə yetirməkdir. Onlar iqtisadi fəaliyyətin bir sıra sahələrinə və mühitlərinə kredit verməklə məşğuldurlar. Bu baxımdan kommersiya bankları ilə yanaşı sığorta şirkətləri də öndə gedir, sığorta şirkətlərinin topladığı ehtiyatlar, bir qayda olaraq, qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə onlardan uzunmüddətli investisiyalarda istifadə etməyə imkan verir. Əsasən qısamüddətli vəsait cəlb edən bankların belə imkanı yoxdur. Bazar münasibətlərində dövlət sığortaçı kimi bilavasitə özünün sığorta təşkilatı vasitəsilə iştirak edə bilər, həmçinin müxtəlif hüquqi alətlər vasitəsilə sığorta bazarının inkişafına güclü təsir göstərə bilər. İnkişaf etmiş Qərbi ölkələrində sığorta bazarı iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas obyektlərindən biridir.

Burada sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən idarə edilməsi və tənzimlənməsi sığorta bazarı mexanizminin əsas tərəflərini gücləndirir və təkmilləşdirir. Bu zaman sığorta bazar mexanizmi ilə birləşdiyindən sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizmi daha səmərəli nəticələrə gətirib çıxarır.

Sığorta bazarının özü bir sistemdir. Sistem bir-biri ilə əlaqəli və bir-birinə bağlı komponentlərin tam qrupudur.

Ümumiyyətlə, sığorta bazarı bir-biri ilə əlaqəli və bir-birinə bağlı olan iki sistemin (daxili və xarici) məcmusudur. Daxili sistemə sığorta məhsulları,

polislərin satışı və tələbin yaradılması sistemləri, müəyyən edilmiş sığorta tarifləri sistemi, habelə sığortaçının şəxsi infrastrukturunu daxildir. Buraya həmçinin sığorta şirkətinin inzibati strukturu, maddi, maliyyə və insan resursları daxildir ki, bu da bazarın dərin tədqiqinə diqqət yetirir, lakin bazar sisteminin əsasını təşkil etmir - sığortaçı bazarın vəziyyətini müəyyən edir. Beləliklə, bazar sisteminin daxili bazar sistemi onun tərkib hissələrindən - sığorta məhsulundan, tələbin yaranmasından, razılaşdırılmış sığorta tarifləri sistemindən, polis satış sistemindən, daxili infraqurtdan, o cümlədən maliyyə, maddi və insan resurslarından ibarətdir.

2.2. Pandemiya şəraitində iqtisadi aktivliyin azalmasının sığorta bazarına təsiri

Koronavirus pandemiyası böhranı həqiqətən də bir çox problemlərlə üzləşmiş sığorta sektoru üçün görünməmiş bir təcrübə olmuşdur. Onların bir çoxu qısamüddətlidir, xüsusən pandemiya sonrası, bazar şokları, digərləri isə daha uzunmüddətli nəticələrə malikdir. Ən çətin olanları isə yeni olan və əvvəlki təcrübənin daha məhdud olduğu risklər idi. Burada biznesin dayandırılması və ya kibernetik risklərin əhəmiyyətli dərəcədə artması kimi kilidləmə ilə bağlı hadisələri qeyd edə bilərik. Bazar riskindən fərqli olaraq, bu, kibernetik risklərin qiymətləndirilməsi modellərinin və mövcud məlumatların hələ də nisbətən az olduğu yeni sahədir. Üstəlik, rəqəmsallaşma və onun koronavirus böhranı ilə daha da intensivləşməsi ilə bağlı bu risk sinfində uzunmüddətli yüksəliş tendensiyası kifayət qədər qalıcıdır. Bunun səbəbi odur ki, evdən işləmək çox güman ki, pandemiya bitəndə belə hansısa formada qalacaq.

Hazırda dünyada, o cümlədən Azərbaycanda elə bir biznes sahəsi yoxdur ki, koronavirus pandemiyasından zərər çəkməsin. Pandemiyanın başlanması ilə yanaşı, dünya bazarlarında neftin qiymətinin düşməsi neftdən asılı olan ölkələrdə daha ciddi problemlər yaradır.

Azərbaycan pandemiya ilə dövlət səviyyəsində uğurla mübarizə aparan

ölkələrdən biridir. Lakin pandemiyanın ölkə iqtisadiyyatına, o cümlədən maliyyə bazarlarına mənfi təsiri qaçılmazdır.

Azərbaycan sığorta bazarının strukturuna nəzər saldıqda bəzi sığorta növlərinin sığorta bazarının ümumi həcmində xüsusi çəkisini görürük. Məsələn, həyat sığortası arasında ən çox sığorta haqqı toplayan sığorta növü həyat sığortasıdır. 2019-cu ildə ümumi həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının 216 milyon manatı toplanıb ki, bunun da 166 milyon manatını həyat sığortası təşkil edib. Həyat sığortasının inkişafını stimullaşdıran, eyni zamanda əhalinin bu sığorta növünə marağını artıran iki əsas amil var: gəlirlərin, o cümlədən təminatlıların artması və əhalinin maliyyə sektoruna, o cümlədən sığortaya inamının artması.

Əgər birinci amil əhalinin həyat sığortasında bölgüsünü müəyyən edirsə, ikinci amil sığorta olunanın vəsaitlərinin sığorta müddətində qorunub qaytarılacağına inamı əks etdirir. Pandemiya bu amillərin hər ikisinə ağır zərbə vurdu. Birincisi, gəlirlər kəskin şəkildə azaldı, bir çox sahələrdə iş yerləri ixtisar edildi, maaşlar kəsildi və insanların böyük əksəriyyəti qeyri-müəyyənlik dövründə yalnız əsas ehtiyaclarını düşünərək nağd pula üz tutdu.

İkincisi, əhalinin maliyyə sektorunun sabitliyinə inamının gücləndiyi, əhalinin banklardakı əmanətləri ilə bağlı narahatlıqların artdığı bir vaxtda likvidlik problemi ilə bağlı dörd bankın işini dayandırması yenidən onları pul və sığorta şirkəti haqqında düşünməyə vadar edəcəkdir. Nəticədə həyat sığortasında ixtisarlara olacağı şübhəsizdir (Дементьев В. Е. 2019.с.122)

Həyat sığortası ilə yanaşı, əhalinin gəlirlərindən və istəklərindən asılı olan könüllü sığortanın bütün digər növlərində də vəziyyət dəyişəcək. Hər növ avtonəqliyyat vasitələrinin (su, quru, hava) könüllü sığortası üzrə tariflər kəskin ucuzlaşacaq. Pandemiyadan ən çox təsirlənən sektorlardan birinin mülki aviasiya sektoru olduğunu nəzərə alsaq, indi aviaşirkətlər sığortadan daha çox ayaqda qalmaqla maraqlanırlar.

Sığorta bazarında ikinci yeri tutan icbari sığortanın hansı fəsadları olacağı şübhəsiz bilinəcək. Misal olaraq, 2019-cu ildə avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin

mülki məsuliyyətinin icbari sığortası üzrə yığımlar 100 milyon manatı ötüb. Lakin ölkədə xüsusi karantin rejiminin tətbiqi və icazə sisteminin tətbiqi, o cümlədən paytaxt və regionlar arasında hərəkətin məhdudlaşdırılması, eləcə də “sığortasız avtomobillərin radara düşməyəcək” açıqlamasından sonra bu sığorta növünə maraq kəskin şəkildə azalıb. Bundan əlavə, evlərini tərk etməyən vətəndaşlar avtomobil sığortasını təxirə saldılar.

2020-ci ilin sonu və 2021-ci ilin yanvarında vətəndaşların daşınmaz əmlakının icbari sığortası məsələsi gündəmdə olsa da, cərimələrin tətbiqinin mümkünsüzlüyü ilə bağlı rəsmi məlumat artıq yığımların məbləğini azaldıb və pandemiya dövründə bu məsələ unudulub, həm də sonrakı dövrlərdə də təxirə salındı. Eyni zamanda, rəsmi statistikaya görə, pandemiya dövründə məhdudlaşdırıcı tədbirlərə baxmayaraq, bu ilin birinci yarısında yanacaq sərfiyyatında ciddi azalma müşahidə olunmayıb, yəni. insanlar avtomobillərdən fəal istifadə edirlər. Bununla belə, AVISMİS şirkətlər üçün zərərli məhsul sayılır, çünki məcburi sığorta ödənişlərinin əksəriyyəti bu sığortadan gəlir. Qeyd edək ki, ölkəyə avtomobil idxalı ildən-ilə artır və pandemiya dövründə də bu tendensiya davam edir.

“Fitch” beynəlxalq reyting agentliyi hesab edir ki, Azərbaycanda qeyri-həyat sığortası bazarının gələcək artım potensialı dövlət tərəfindən tənzimlənən tariflərdən asılıdır. Agentlik ötən ay bildirib ki, 2019-cu ildə qeyri-həyat sığortası bazarında 7 faizlik artımın 5,1 faizi qanunla müəyyən edilmiş tariflərlə icbari sığorta növləri, o cümlədən avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyəti və daşınmaz əmlakın icbari sığortası ilə bağlı olub. İcbari sığortadan pandemiya istisna edilməyəcək.

Birincisi, ona görə ki, müəssisələrin fəaliyyətinin bərpası, o cümlədən sığorta müqavilələrinin yenilənməsi vaxt aparacaq.

İkincisi, əvvəlki dövrlə müqayisədə yeni işçilərin işə qəbulu xeyli azalacaq.

Üçüncüsü, böhranla əlaqədar sığorta haqlarının hesablanması üçün əsas təşkil edən illik əməkhaqqı fondlarına yenidən baxılacaqdır.

Sığorta bazarında kiçik paya malik olmasına baxmayaraq, icbari sığortası da

şəhərlərarası və beynəlxalq sənişin daşımalarının demək olar ki, tamamilə dayandırılmasının birbaşa təsir edəcəyi sığorta növlərindən biri olacaq. Pandemiya səyahət sektoruna ən çox zərbə vurduğundan, səyahət sığortasında azalma tendensiyası davam edir. Nəticədə 2018-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 2019-cu ilin birinci yarısında bu məhsul 18 faiz artdığı halda, 2020-ci ilin eyni dövründə komissiya haqları 2,5 dəfə azalıb. Aydınır ki, sərhədlərin uzun müddət bağlanması və beynəlxalq səyahət qadağaları da bu sığorta məhsuluna ehtiyacı azaldıb.

Bununla yanaşı, dünyanın bir çox ölkələrində böyük paya malik olan kompleks sığorta ilə bağlı yerli sığorta bazarında vəziyyət tamamilə fərqlidir. Belə ki, 2020-ci ilin 6 ayının yekunlarına əsasən, bu sığorta növünün ümumi bazarda payı 5 faiz təşkil edib. Lakin bu dövrdə kasko sığortası üzrə yığımlar 29 faiz, ödənişlər isə 6,1 faiz artıb.

Koronavirus böhranı həm həyat, həm də sağlamlıq sığortasında sığorta anderraytinqi üçün texnologiyanın əhəmiyyətini vurğuladı. Əvvəllər sığorta anderraytinqi müştərilər ilə üz-üzə aparılırdısa, indi uzaqdan qiymətləndirmə, daha etibarlı və daha səmərəli üsula çevrilib. Əslində bu proses uzun illər əvvəl başlayıb. Pandemiya bir sıra sığorta növlərinə fayda verib. Pandemiyanın gəlir itki sığortası son vaxtlar müştərilər üçün ən çox tələb olunan sığorta iddialarından birinə çevrilib. Eyni zamanda, pandemiya ilə bağlı gecikmə, gəlirlərin azalması və şirkətlərin müflisləşməsi riskləri müvafiq olaraq “müqavilə üzrə məsuliyyət sığortası” və “direktor və icraçı məsuliyyətinin sığortası” üçün xüsusi maraq kəsb edir.

Ola bilsin ki, yaxın gələcəkdə bu sığorta növləri azərbaycanlı istehlakçılara təqdim edilsin. Azərbaycanın sığorta bazarı pandemiya şəraitində stabil olaraq qalır, çünki Azərbaycan sığorta bazarı çoxlu sayda korporativ, o cümlədən daimi müştərilərlə işləyir(Юсєва А.С., Мєраєва. 2019.С. 112)

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, pandemiya sığorta sektoruna dolayı yolla müsbət təsir göstərir. Beləliklə, bütün sahələrdə elektronikaya keçidin geniş vüsət

aldığı pandemiya şəraitində müxtəlif sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin mövcud qeyri-rəsmi məşğulluğunun rəsmiləşdirilməsinə ehtiyac var. Bu səbəbdən rəsmi qeydiyyatda olan işçilərin icbari sığortası vacib olduğundan sığorta işlərinin sayının artması təbii olaraq sığorta haqlarının artmasına səbəb olub.

Pandemiyanın mənfi təsiri iqtisadiyyatın bir çox sahələrinə təsir göstərsə də, ümumilikdə sığorta bazarında vəziyyət ilin birinci yarısında gözlənildiyindən yaxşıdır.

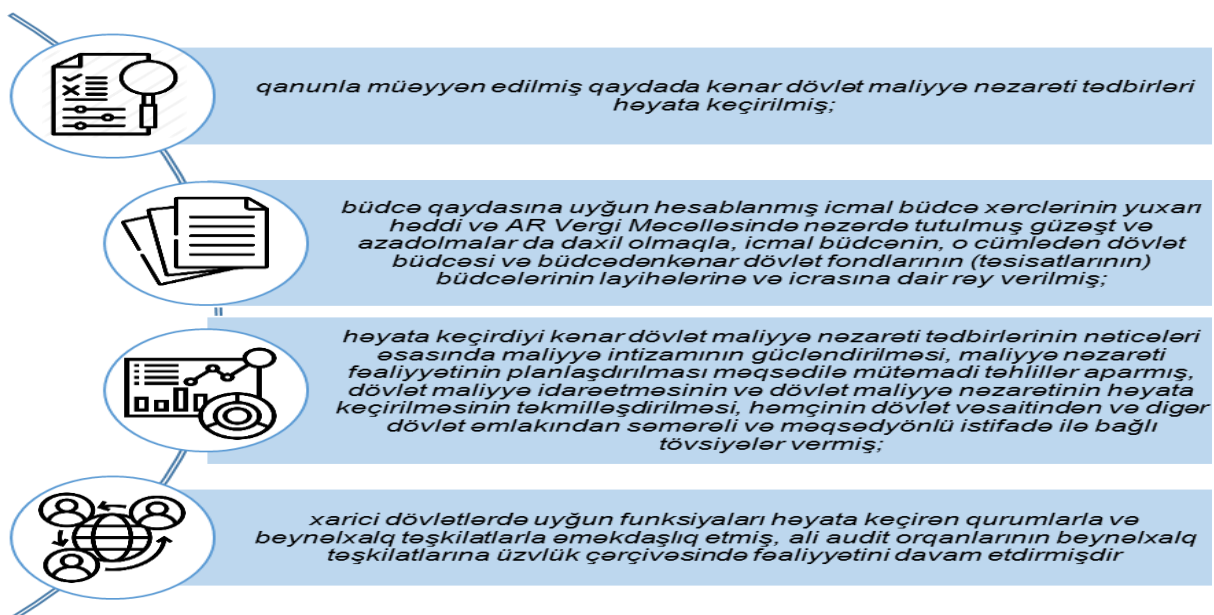
III FƏSİL. PANDEMİYA ŞƏRAİTİNDƏ HESABLAMA PALATASININ İQTİSADI SEKTORLARA NƏZARƏT FƏALİYYƏTİ VƏ SIĞORTA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ UÇOT VƏ HESABATIN TƏKMİLLƏŞDİRLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Pandemiyada Hesablama Palatasının iqtisadi sektorlara nəzarət fəaliyyəti

2020-ci ildə əvvəlki vəziyyətlə müqayisədə bəzi kiçik maliyyə nəzarətləri tarixlərə və tələblərə əsasən uzaqdan tənzimlənib və bu il Mühasibat Uçotu Cəmiyyəti tətbiqinin elektron proqram təminatına da tam dəstək verilib. Biz həmçinin nəzarət qrupunun hesabatı ilə bağlı audit obyektinin şərtlərini qiymətləndirdik, materialı geniş şəkildə müzakirə etdik və yekun audit hesabatını hazırladıq.

Dünyanı bürüyən COVID-19 pandemiyasının həyatın bütün aspektlərini öz təsiri altına alması hər bir ölkənin öz imkanlarına yenidən baxmasını zərurətə çevirib.

Sxem 2: “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 6-cı maddəsinə uyğun olaraq Hesablama Palatasının fəaliyyəti hesabat ilində, qlobal pandemiya şəraitinin diktə etdiyi şərtlər çərçivəsində əhatə etdiyi istiqamətlər:

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası rəyi. 2021, Bakı, səh. 146

Hesabat Palatası qanunvericilikdə və beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş metodlara uyğun olaraq illik iş planı əsasında fəaliyyət göstərir. Bu iş planı Şuranın 13 dekabr 2019-cu il tarixli Q-163 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Şuranın iyun 2020 Q-50 qərarı ilə yenidən işlənmişdir. Eyni zamanda, hesabat ili 2021-2025-ci illəri əhatə edən yeni strateji planın qəbul edilməsi ilə 2018-2020-ci illər üzrə Strateji İnkişaf Planının (SDP) yekun ilidir. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş funksiyalar və bu funksiyaların həyata keçirilməsi aşağıdakılardır: (Cədvəl 8)

Hesabat dövründə maliyyə auditi, uyğunluq auditi, maliyyə və uyğunluq auditi, səmərəlilik auditi və səmərəlilik və uyğunluq auditi daxil olmaqla, ümumilikdə 34 audit həyata keçirilib ki, onlardan da 4-ü monitoring və təhlil fəaliyyətinin payına düşüb. COVID-19 pandemiyasının hər bir sahədə maliyyə nəzarətinə təsirinə baxmayaraq, maliyyə nəzarətinin əhatə dairəsinin dövlət büdcəsinə və büdcədən kənar gəlirlərə və ödənişlərə genişləndirilməsi istiqamətində işlər hesabat ilində davam etdirilmişdir. Hesabat ilində əhatə olunan vəsaitlərin məbləği və mənbələri əvvəlki ilə nisbətən daha yüksəkdir.

Cədvəl 8: Hesabat dövründə “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin tələblərinin yerinə yetirilməsi:

Maddə	Mövcud Maddənin tələbi	Mövcud vəzifəyə dair ISSAI standartı	İcra vəziyyəti	Vəzifənin icrası ilə bağlı məlumat
7.0.1.	Konsolidə edilmiş büdcə xərclərinin hədləri və İcmal büdcə layihəsi, o cümlədən dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının (qurumlarının) büdcəsi və bununla bağlı qanun layihələri, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vergi məəcəlləsindən azadolmalar.	INTOSAI-P-1, Maddə 2	✓	Hesabat ili, 2021-ci il dövlət büdcəsi, 2021-ci il Milli Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsi, İşsizlikdən Sığorta Fondunun 2021-ci il Büdcəsi, Dövlət Neft Fondunun 2021-ci il Büdcəsinin Layihəsi, 2020-ci il Dövlət Büdcəsi, Sosial Təminatı və Təminatı həyata keçirən müvafiq inzibati orqanlar Agentliyin (qurumun) 2020-ci il büdcəsi, işsizlikdən sığorta fondunun 2020-ci il büdcəsi müəyyən edilib. Dəyişikliklə bağlı maddələrə şərhlər verilib.

7.0.2.	İcmal büdcənin icrası haqqında illik hesabatə və müvafiq qanun layihələrinə, o cümlədən dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondları (qurumları) haqqında şərh	INTOSAI-P-1, Maddə 2	✓	2019 hesabat ili üçün vəziyyət Milli Neft Fondunun 2019-cu il büdcəsinin icrası və qanun layihəsinin icrasına dair İllik Hesabat və İllik Hesabatla bağlı rəylər verilmişdir.
7.0.3.1	İcmal büdcənin obyektləri, o cümlədən dövlət büdcəsinin gəlirləri və büdcədən kənar dövlət fondunun (qurumunun) gəlirləri və dövlət xarici maliyyə nəzarəti Gəlirlərin proqnozlaşdırılması, hesablamlar, ödənişlər və digər öhdəliklərə kənar dövlət maliyyə nəzarəti	INTOSAI-P-1, Maddə 20	✓	Hesabat ilində 1 inzibati vahidə rəhbərlik etmək; 1 milli məsuliyyət nəzarət tədbiri, 1 nəzarət tədbiri büdcədən kənar dövlət fondları Məqsədli Büdcə Fondu 1 fəaliyyət və 3 fəaliyyət üzrə güzəştlər edir büdcədən kənar biznesdən Birinci Tədbir qanunvericiliyinə uyğun olaraq gəlirlərin, vergilərin qaytarılmasının və digər artıq ödənişlərin hesablamlarını və ödənişlərini araşdırmaq Ödənişlər təhlil edilir.

7.0.3.2	İcmal büdcə xərcləri, o cümlədən dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondları (qurumları) və dövlət kənar maliyyə nəzarəti obyektləri Xərclərin proqnozlaşdırılması, hesablanması, icrası və digər öhdəliklərin yerinə yetirilməsi sahələrində xarici dövlət maliyyəsi nəzarət tədbirləri görsünlər	INTOSAI-P-1, ISSAI 100	✓	Hesabat dövründə İş Planına yenidən baxılıb, müvafiq auditorların tövsiyələrinə uyğun olaraq 4 audit, 2020-ci ilin iş planına uyğun olaraq 33 audit və 3 təhlil aparılıb. Qanuni, məqsədyönlü, etibarlı və məqsədli istifadənin proqnozu və vəziyyəti. Qeyd edək ki, bu xərc auditinin çərçivəsində ümumilikdə 21 uyğunluq audit, 1 səmərəlilik audit və 6 maliyyə audit
7.0.3.3	Birləşdirilmiş büdcənin və dövlət büdcəsinin, habelə büdcədən kənar dövlət fondlarının (qurumlarının) büdcəsinin qanunauyğun, məqsədyönlü, səmərəli və rahat istifadəsi sahəsində dövlət kənar maliyyə nəzarətini həyata keçirmək.	ISSAI 200, ISSAI 300, ISSAI 400	✓	olmaqla ümumilikdə 5 növ maliyyə və uyğunluq auditini aparılıb.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyi. 2021, Bakı, səh. 152

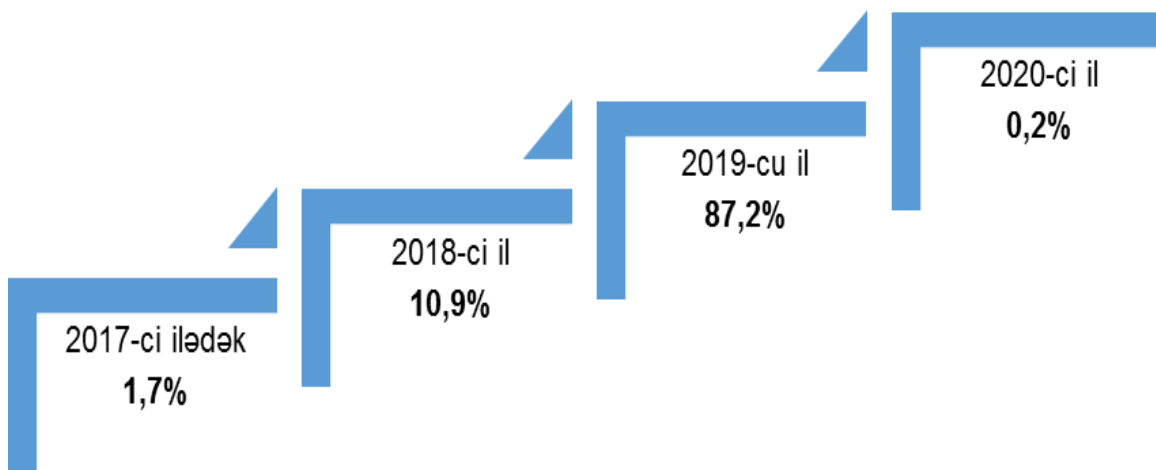
Maliyyə nəzarətini gücləndirmək üçün hesabat ili ərzində maliyyə və səmərəliliyin (fəaliyyətin) audit metodologiyasına dair sənəd layihəsi hazırlanmış və işçi qaydada müzakirə edilmişdir. Səmərəlilik Audit İdarəsi dövlət maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması və dövlət maliyyə idarəciliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində islahatların məqsədlərinə uyğun olaraq yaradılmışdır. Hesabat ilində sxemin (AFIS) tam tətbiqi bütün audit

tədbirlərinin tam elektronlaşdırılmasını təmin edərək, audit prosesinin kənarından idarə olunmasına və iş planına uyğun olaraq həyata keçirilən tədbirlərin nəticələrinin monitorinqinə imkan yaradıb.

Eyni zamanda, proqram təminatının istifadəçi interfeysini təkmilləşdirmək və proqram vasitəsilə idarə olunan fəaliyyətlərin sayını artırmaq məqsədilə proqramın təkmilləşdirilməsi davam etdirilir. Hesabat dövründə 3 nəzarətə İT audit elementləri tətbiq edilmiş, informasiya texnologiyaları sahəsi üzrə isə 5 yoxlama aparılmışdır.

Hesabat ilində koronavirus pandemiyasının maliyyə nəzarətinə təsirinə baxmayaraq, bütün sahələrdə olduğu kimi, Hesablama Şurasının dövlət vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarəti də genişləndirilib. Bunun nəticəsidir ki, 2020-ci ildə həyata keçirilən nəzarət tədbirləri həm sayca, həm də vəsait baxımından əvvəlki ildən çoxdur. Hesabat ilində ümumi məbləğ 9,2791 milyard manat olub. Məbləğin böyük hissəsi 2019-cu ilin payına düşüb:

Sxem 3: Hesabat ilində aparılan auditlərin əhatə etdiyi dövlət vəsaitlərinin bölgüsü, faizlə

Mənbə: Dövlət auditi. 2020, səh. 74

Uyğunluq auditinin əhatə etdiyi vəsait audit formalarının əhatə etdiyi məbləğlərin ayrılmasının 97,0%-ni təşkil etmişdir. Maliyyə və uyğunluq auditi

növü hesabatlarına daxil edilən kənar dövlət maliyyə nəzarəti iki sahəni əhatə edir:

dövlət büdcəsinin mədaxili - 1 tədbir;

Dövlət vəsaitlərinin icrası - 33 tədbir.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, ikinci istiqamət dövlət büdcəsi, o cümlədən büdcədən kənar fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlər və büdcədən kənar dövlət fondlarının icrası ilə bağlıdır. Əvvəlki hesabatlar kimi, bu hesabatda da kənar dövlət maliyyə nəzarətində aşkar edilmiş çatışmazlıqlar müxtəlif meyarlar əsasında qruplaşdırılır və dövlət vəsaitlərinin istifadəsində olan çatışmazlıqlar kateqoriyalara ayrılır.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, hesabat ilində də hesabat standartlarına əməl olunması üçün fəaliyyətə dair məlumatların verilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Hesabatın əvvəlki bölmələrində qeyd edildiyi kimi, onun fəaliyyəti haqqında hesabatların və məlumatların təqdim edilməsi də qanunvericilik tələbidir. Hesabat ilində yaşadığımız pandemiya vəziyyəti və xüsusi iş rejimi bizi kütləvi informasiya vasitələri ilə əsasən İT vasitəsilə əlaqə saxlamağa məcbur etdi. Media ilə əməkdaşlıq bir neçə istiqamətdə aparılır.

- 1) İnformasiya sorğularına cavab vermək;
- 2) müsahibədən keçmək;
- 3) Müxtəlif mövzularda mediada çıxış etmək.

Eyni zamanda qeyd etmək istərdik ki, mühasibat assosiasiyaları ilə media arasında əlaqələr ikitərəflidir. Odur ki, fəaliyyət haqqında məlumatlar kütləvi informasiya vasitələri vasitəsilə ictimaiyyətə çatdırılırsa, dövlət vəsaitlərinin xərclənməsi və qurumun mühasibat uçotu birliyinin iş planının hazırlanmasında və nəzarət məsələlərinin müəyyən edilməsində fəaliyyəti haqqında kütləvi informasiya vasitələrində məlumat verilir (Dövlət Auditi. 2020. səh. 68)

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikası Hesabat Palatasının beynəlxalq fəaliyyəti bir çox ölkələrlə, o cümlədən İNTOSAI, EUROSAI, ASOSAI, ECOSAI, eləcə də digər beynəlxalq audit təşkilatları ilə çoxtərəfli əlaqələrin möhkəmləndirilməsi kontekstində ikitərəfli əsasda həyata keçirilir. 2020-ci il

koronavirus pandemiyasının sürətli böyüməsi və onun dünya əhalisinə və iqtisadiyyatına təsiri ilə əlaqədar global miqyasda ciddi karantin rejimi qaydaları tətbiq edilmiş və tətbiq edilmişdir. Bu vəziyyət beynəlxalq arenaya və beynəlxalq səhnədəki fəaliyyətlərə də təsir edir.

Bütün beynəlxalq ictimaiyyət beynəlxalq tədbirlər keçirmək üçün gücünü səfərbər edib və bəzi beynəlxalq tədbirlər, konfranslar, seminarlar və onlayn təlimlər keçirməyə daha çox meyillidir. Bunun fonunda 2020-ci il tədbiri beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində video formatda bir sıra beynəlxalq tədbirlər və Palata əməkdaşlarının bir sıra mühüm onlayn təlim və tədbirlərdə iştirakı ilə səciyyələnib. Bundan əlavə, Mühasibat Uçotu Assosiasiyası Avropa İttifaqı və Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Assosiasiyası kimi digər beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə yeni faydalı əlaqələrin və əməkdaşlıq sahələrinin yaradılması üçün bir sıra mühüm layihələrin həyata keçirilməsini davam etdirir.

2020-ci ilin son aylarında keçirilən beynəlxalq tədbirlərdə və konfranslarda Mühasibat uçotu şöbəsi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ədalətin bərqərar olması və işğal altında olan torpaqlarımızın azad edilməsi uğrunda illər ərzində apardığı Böyük Vətən müharibəsinin şanlı 44 günü haqqında məlumatlar verilmişdir. Münaqişə zonasının 10 kilometrliyində Ermənistan silahlı qüvvələr qadağan olunmuş raketlərdən istifadə etməsinə aid faktlar diqqətə çatdırılmış. 2020-ci il koronavirus pandemiyasının bütün dünyada yayılması ilə əlaqədar ciddi karantin qaydaları da tətbiq edilmişdir.

3.2. Sığorta sektorunun inkişafı və dayanıqlığının təmin olunması

Koronavirus pandemiyasından təsirlənən sığorta bazarı bir sıra məhsullar üzrə fərqli dinamika müşahidə edib: “Bəzi məhsullarda kəskin azalma müşahidə edilsə də, bir çoxlarında mülayim dəyişikliklər müşahidə olunub.

Mövcud karantin rejiminə görə ANVSMMİS-in yığımları ötən illə müqayisədə aşağı olsa da, məhsul il boyu sığortaçılar üçün zərərli olaraq qalır. İlin

ilk bir neçə ayında DƏİS-in xərcləri kəskin şəkildə artsa da, şirkətin koronavirus pandemiyası fonunda istiqamət dəyişikliyi səbəbindən məhsul orta templə artıb. Ötən illə müqayisədə 27% artım müşahidə edilir”.

2020-ci ilin cəmi 8 ayında Azərbaycan sığorta şirkətlərinin xalis mənfəəti 6 faiz, gəlirləri 28 faiz, sığorta haqları isə 12 faiz artıb. Azərbaycan Mərkəzi Bankının (AMB) əldə edilmiş ən son məlumatlara əsasən, 2020-ci ilin 11 ayında ölkənin sığorta sektoru ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8.7 faiz artıb. Bununla yanaşı, ödənişlərin həcmi 55.2 faiz artıb.

Əlbəttə, maraqlıdır ki, sığorta şirkətləri 2020-ci ildə qlobal iqtisadiyyat üçün çox çətin bir ili artımla necə başa vura biliblər (Rüstəmovə M. 2020. Səh.75) Mərkəzi Bankın bazarın stimullaşdırılması və canlandırılmasına yönəlmiş inkişaf strategiyası 2019-cu ildəki uğursuzluqların aradan qaldırılmasına kömək edib.

Sığortaçılar əməliyyatları cari şərtlərə uyğunlaşdırarkən müştəri xidmətlərini maksimum dərəcədə artırmağı hədəfləyirlər. Bu müddət ərzində demək olar ki, bütün müraciətlər onlayn və ya telefonla qəbul edilib. Ofislərin bağlanması müştərilərlə üzbəüz görüşməyi mümkünsüz edib.

Vəziyyətin müəyyən aydınlığını 11 ay ərzində könüllü və icbari sığorta üzrə sığorta haqlarının artım nisbəti gətirir: müvafiq olaraq 10.7 faiz və 4.5 faiz. Eyni zamanda, birinci qrupun məbləği ikinci qrupdan iki dəfə çoxdur: müvafiq olaraq 462.4 milyon manat və 206.5 milyon manat.

Ötən il bazarda sığorta haqları və ödənişlərin böyük hissəsi həyat sığortası, sağlamlıq sığortası, tibbi sığorta və avtonəqliyyatın payına düşüb. Kifayət qədər sərfəli olan yeni məhsul - COVID-19 ilə mübarizə üçün sığortalamağa başladılar.

Koronavirusun evdə müalicəsi bəzən xəstə üçün baha başa gəlir, bu da sığorta xərclərinin bir hissəsini ödəməyə kömək edir.

Mükafat gəlirləri əmlakın icbari sığortası ilə tamamlanmaqda davam edir. 2019-cu il ətrafında vəziyyət çətin və narahat olsa da, nəhayət məqsədinə çatdı və bu sığorta növü yayılmağa başladı. Beləliklə, o, sektor üçün sabit gəlir mənbəyinə çevrilib.

2020-ci ilin 11 ayı ərzində sığorta haqlarının ümumi həcmi 668.9 milyon manat, ödənişlər isə 391.4 milyon manat təşkil edib. Sığorta bazarında belə icmal göstəricilərin faktiki artım dinamikası göstərir ki, əhali mövcud və potensial sığortalanmış kontingent sənayeyə konspirativ-mühafizəkar yanaşmanı tədricən dəyişir, vətəndaşların sığortaya inamı formalaşır.

Mövcud pandemiya səbəbi ilə karantin rejimi sığorta bazarına ciddi təsir edib. Bu, mənfi və müsbət amillərlə müşayiət olunur. İşin mənfi tərəfi bazar fəaliyyətini bu və ya digər formada itirmiş bəzi sığorta növlərinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsidir.

Bunun bariz nümunəsi səyahət sığortasıdır. Karantin qaydalarına əsasən, bu sığorta növü sərhədlərin bağlanması ilə əlaqədar funksionallığını itirib. Eyni zamanda, karantinin ilk günlərində bəzi digər sığorta növləri üzrə bazar fəaliyyəti müvəqqəti olaraq durğunlaşıb (Rüstəmov M. 2020. Səh.36)

Sığortaçılar sübut etdilər ki, bu xidmət uzaqdan uğurla həyata keçirilə bilər. İnformasiya texnologiyalarından maksimum yararlanaraq sığorta əməliyyatları fiziki təmas olmadan həyata keçirilməyə başlandı. Bu, pandemiyanın digər xidmətlərlə yanaşı sığorta bazarına gətirdiyi müsbət vərdiştir. Pandemiya dövründə bazar koronavirusa qarşı sığorta məhsulları təklif etməyə başladı. Bildiyiniz kimi, xidmət sahəsi hər zaman zamanın tələblərini nəzərə almalıdır.

Hazırkı şəraitdə sığorta risklərin mənfi nəticələrinin kompensasiyasının ən uğurlu mexanizmidir. Çünki sığorta heç vaxt köhnəlmir və bütün zamanların ən aktual məsələsidir.

Sığorta şirkətləri - həyat sığortaçıları, habelə əmlak və bədbəxt hadisələr, sağlamlıq və maliyyə təminatı təmin edənlər - mühüm iqtisadi funksiyaları yerinə yetirir və maliyyə bazarlarında böyük oyunçulardır. Onlar iqtisadi agentlərə özünəməxsus riski şaxələndirməyə imkan verir və bununla da müəyyən biznes fəaliyyəti üçün zəruri ilkin şərtləri təmin edir. Onlar real iqtisadiyyat üçün uzunmüddətli risk kapitalının əsas mənbəyidir və ən böyük institusional investorlar arasındadır. Sığorta sektorunun 2018-ci ildə investisiya etdiyi ümumi aktivlər 32

trilyon ABŞ dollarından çox olmuşdur.

Sığorta sektoru ümumiyyətlə maliyyə sektorunun bir hissəsi kimi görünərsə də, bəzi xüsusiyyətlər mövcuddur. Əslində, sığorta gözlənilməz maliyyə risklərinin (fərdi şəxslər və ya qurumlar üçün) sabit pul mükafatına qarşı mübadilə prosesidir. Sığortanın iqtisadi cəhətdən kifayət qədər işləməsi üçün statistik əsas XVII əsrin sonlarında Yakob I Bernulli tərəfindən kəşf edilmiş məşhur böyük ədədlər qanunudur. Buna görə də mürəkkəb aktuar risk modelləri və ətraflı statistik hesablamalar sığortanın əsas əsasını təşkil edir. Sığorta üzrə aktuar proseslər erkən dövrlərdən davamlı inkişafda olsa da, sığorta iqtisadiyyatının müasir nəzəriyyəsinin meydana gəlməsi həqiqətən XX əsrin ikinci yarısına qədər çəkdi. Burada əsas ideya sığortanın tənzimlənməsində mühüm rol oynayan risklərin diversifikasiyası konsepsiyasıdır. Xüsusilə həyat sığortası maliyyə aktivlərinə investisiya qoyuluşunda yüksək dərəcədə təhlükəsizlik tələb etdiyi üçün burada dövlət tənzimlənməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir; və dünyanın demək olar ki, bütün inkişaf etmiş ölkələrində işləmək üçün qurulmuşdur. Avropada bu, 2016-cı ildə tamamlanan Solvency II layihəsi ilə həyata keçirilib (Joceba A.C., Meraeva C.B. 2019, c. 48)

Sığorta şirkətlərinin investisiya strategiyası (aktivlərin idarə edilməsi) qaydalarla məhdudlaşdırılır və bir sıra daxili və xarici amillərlə idarə olunur.

Sığortaçılar konservativ şəkildə investisiya qoymalıdırlar. Onlar təmin etməlidirlər ki, onlar bütün müddət ərzində ödəmə qabiliyyətini qoruyub saxlasınlar və istənilən vaxt sığortalılara öz ödənişlərini ən yüksək ehtimalla edə bilsinlər. Sığortaçıların “polis sahibi” aktivlərinin dəyərini saxlamaq və ya artırmaq üçün fidusiar öhdəliyi var. Bu, sənayenin investisiya strategiyalarına məhdudiyyətlər qoyur.

Bundan əlavə, sığorta tənzimləyiciləri sığortaçıların öhdəliklərini ödəmək üçün adekvat kapital səviyyələrini təmin etmək üçün investisiyalara riskə əsaslanan kapital haqları qoyur; investisiya nə qədər riskli olarsa, kapital ödənişi də bir o qədər yüksəkdir. Bunlar ölkəyə və bölgəyə görə dəyişir. Fərqli biznes sahələrinin

müxtəlif risklərə məruz qaldığını qeyd etmək vacibdir. Buna görə də aktiv və öhdəliklərlə bağlı maliyyə riskləri həyat və qeyri-həyat sığortaçıları tərəfindən fərqli şəkildə idarə olunur.

•Həyat sığortaçıları adətən 'al və saxla' investorelardır. Onlar uzunmüddətli və ümumiyyətlə proqnozlaşdırıla bilən öhdəliklərin pul vəsaitlərinin hərəkətinə uyğunlaşmaq üçün proqnozlaşdırıla bilən və sabit gəlir əldə etməyi hədəfləyirlər. Həyat sığortası müqaviləsinin müddəti 20 ildən 30 ilə qədər olan ödəniş sxemlərini əhatə etməklə on ildən bir neçə onilliklərə qədər dəyişə bilər. Həyat sığortaçıları aktiv-öhdəlik uyğunsuzluğundan dərin narahatdırlar, faiz dərəcəsi riski əsas məsələdir.

•Qeyri-həyat sığortaçıları daha qısa müddətə, adətən bir ildən üç ilə qədər davam edən daha likvid investisiyalara yönəlib. Bununla belə, bəzi hallarda (məsələn, asbestlə bağlı) iddialar uzun illər sonra ödənilir ki, bu da onları faiz dərəcəsi riskinə məruz qoyur.

Maliyyə sektorunda davamlı inkişafın müzakirəsi, əlbəttə ki, sığorta sektorunu da əhatə etmişdir. Aktiv tərəfində davamlılıq risklərindən yarana biləcək əsas məsələlərə kredit riski, bazar riski, likvidlik riski, sığorta riski, strateji risk və reputasiya riski daxildir.

Bazar riski:

Pensiya fondu və ya investisiya fondu davamlı idarəetmə nümayiş etdirməyən və ya qoyulmuş pulları davamlılığa keçid üçün istifadə edən şirkətlərə investisiya edilə bilər. Bazar əhval-ruhiyyəsində kəskin dəyişiklik (məsələn, tənzimləmə tədbirlərinin dəyərini əks etdirmək üçün) dəyərin azalmasına səbəb ola bilər.

Likvidlik riski:

Fəlakətli daşqından sonra on minlərlə müştəri zərərin təmirini maliyyələşdirmək üçün regional kredit təşkilatındakı hesablarından pul çıxarır. Kredit təşkilatı bu xaricə axınını ödəmək üçün yüksək səviyyədə aktiv satmalıdır.

Sığorta riski:

Fırtına, daşqın və ya dolu nəticəsində mənzil sahiblərinin sığorta iddiaları artır. Biznesin dayandırılması sığortası tələbləri də arta bilər. Bu cür hadisələrin artan intensivliyi və/yaxud tezliyi texniki müddəaların və ya mükafat riskinin qiymətləndirilməsində müvafiq şəkildə əks etdirilməlidir. Bu kontekstdə sığorta təşkilatlarının həm aktiv, həm də öhdəlik tərəfində eyni davamlılıq riskinə məruz qala biləcəyini də nəzərə almaq lazımdır(Плющиков В.В.2020. с.658)

Strateji risk:

Kömür hasilatının maliyyələşdirilməsində ixtisaslaşmış kredit təşkilatı öz biznesinin əsasını itirir.

3.3. Pandemiya şəraitində sığorta sektorunda uçot və hesabatın təkmilləşdirilməsi yolları

Koronavirus pandemiyası sığorta sektoruna bir çox cəhətdən təsir edir. Müştəri, insanlar və əməliyyat mülahizələrinə əlavə olaraq, dəyişkən bazarlar investisiya portfellərinə təsir göstərmişdir. Fond bazarları dəyərdən düşüb, istiqrazların gəlirliliyi rekord səviyyədədir və artan kredit-defolt-swap indeksləri artan defoltlarla bağlı narahatlıqları göstərir. Bu, sığortaçıların balans hesabatlarına və kapital əmsallarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər.

Sığorta sektoru üçün təsirlər təmin edilən xüsusi təminat növlərindən və Sığorta Müqavilələrinə uyğun olaraq tətbiq edilən uçot siyasətindən asılı olaraq qarışıq olacaq. Sığortaçıları bildirilmiş iddialar və yaranmış, lakin bildirilməmiş iddialar üzrə öhdəliklərə təsirini qiymətləndirməlidirlər. Onlar, həmçinin təkrarsığortanın bərpası, gələcək iddialar və açıqlamalar haqqında fərziyyələr üçün hər hansı zərbə təsirini qiymətləndirməlidirlər.

Sığortaçıları investisiya portfellərində mümkün dəyərsizləşmələri və COVID-19-un onların sığorta öhdəliklərinin uçotuna təsirini, o cümlədən öhdəliyin adekvatlığı testini qiymətləndirməlidirlər.

Sığorta və təkrarsığorta müqavilələrinə tətbiq edilir və bir neçə əlavə tələblə

– məsələn, bütün müqavilə üzrə pul vəsaitləri hərəkətinin cari təxminlərinə əsaslanan öhdəliyin adekvatlıq testi ilə əvvəllər mövcud olan milli mühasibat uçotu təcrübələrinin davam etdirilməsinə imkan verir. Bu təcrübələr ölkədən asılı olaraq geniş şəkildə dəyişir və tətbiq edilən xüsusi uçot və hesabat siyasəti sığorta öhdəliklərinin cari bazar şərtlərinə həssaslığına təsir göstərəcək. Balans hesabatının aktiv tərəfində bir çox sığortaçılar Maliyyə Alətləri: Tanınma və Ölçmə standartını tətbiq etməyə davam edirlər.

Sığortaçılar sığorta öhdəliklərinə təsirini qiymətləndirərkən, verilmiş sığorta müqavilələrinin şərtləri və şərtlərinə uyğun təminatları nəzərə almalıdırlar. Bir sıra ölkələrdə tənzimləyici orqanlar və hökumətlər xüsusi tədbirlər görür – məsələn, mükafatların toplanması üçün güzəşt dövrləri, pandemiya zamanı sığorta təminatının ləğv edilməməsi və birgə ödənişlərdən imtina. Həmçinin, evdə qalma qaydaları və nəticədə yaranan əməliyyat çətinlikləri iddiaların həlli prosesinə və nümunələrinə təsir göstərə bilər. Misal üçün, iddia ödənişləri daha çox vaxt apara bilər və sığorta öhdəliklərinin hesablanması üçün bəzi aktuar üsullarda istifadə edilən ödənilmiş iddia qaydalarının dəyişməsi ilə nəticələnmə bilər. Bununla belə, sığortaçılar pandemiya zamanı “polisə qayğısına qalmaq” üçün tənzimləyici təzyiqlərlə üzləşə biləcəyi üçün iddialar yaxın müddətdə daha tez ödənilə bilər; onlar həmçinin ödəniş etməzdən əvvəl müntəzəm iddialara baxılması prosedurlarından imtina edə və daha az iddiaya sual verə bilərlər.

Sığortaçılar öz öhdəliklərini müəyyən edərkən əhatə dairəsinin dəqiq dərəcəsini, istisnaların və məhdudiyyətlərin əhatəyə təsirini qiymətləndirməlidirlər. Bura sığorta müqaviləsindəki mövcud şərtlər tələb olunanlara əlavə olaraq, sığortaçılardan COVID-19 ilə bağlı hadisələrlə bağlı əhatə dairəsi təmin etməyi və ya iddia qaldırmağı tələb edə bilən yeni direktivlərin, qanunların və qaydaların qiymətləndirilməsi daxildir.

Bundan əlavə, cari demoqrafik və bazar təxminləri (uçot dərəcələri daxil olmaqla) mövcud mühasibat uçotu praktikalarında əks olunduqda, sığortaçı COVID-19 ətrafında cari hadisələrin həmin təxminlərin yenidən

qiymətləndirilməsini nə dərəcədə tələb etdiyini qiymətləndirməlidir. Nəticədə, sığortaçı sığorta öhdəliklərini ölçərkən istifadə etdiyi demoqrafik və bazar fərziyyələrini yeniləməli ola bilər.

Tənzimləmə və ya müqavilə şərtləri sığortalıların mənfəətdə iştirakını təmin edə bilər. Buna görə də sığortaçılar, təxirə salınmış bonuslar və kölgə uçot siyasətləri də daxil olmaqla, öhdəliklərinə təsirini nəzərə almalıdırlar.

Ümumiyyətlə, sığortalının davranışı COVID-19 səbəbindən dəyişə bilər – məsələn, təslim olma ehtimallarına və sığorta fırıldaqlığına təsir göstərə bilər. Bu, təxirə salınmış satınalma xərclərinin bərpasına təsir göstərə bilər. Pandemiyanın yayılmasını yavaşlatmaq üçün hökumətlər və tənzimləyicilər tərəfindən görülən tədbirlər satış fəaliyyətini məhdudlaşdırma və mükafat gəlirlərinə təsir göstərə bilər. Qeyri-həyat və ya ümumi sığortada bir çox siyasətlərdə 2003-cü ildə SARS koronavirusunun yayılmasından sonra biznesin dayandırılması və səyahət sığortası kimi məhsullar üçün gücləndirilmiş pandemiya riskləri üçün istisna müddəaları olacaq. Hadisənin ləğvi sığortası sığortaçılar üçün daha çox itkilərə səbəb ola bilər, çünki bəzi siyasətlər pandemiya riskini əhatə edir. Aşağıdakı sığorta növləri də bundan təsirlənə bilər.

Ticarət kredit sığortası – müştəriləri və ya təchizatçıları tərəfindən ödənilə bilməyən borclara qarşı müəssisələri əhatə edir.

İşçilərin təzminat sığortası – işəgötürənləri tərəfindən virusa məruz qalmadan lazımi şəkildə qorunmadıqlarını iddia edən işçilər.

Sığortaçılar bildirilmiş iddialar üzrə öhdəliklərə, yaranmış, lakin bildirilməmiş iddialara, gələcək iddialar üzrə öhdəliklərə (iddialarla bağlı xərclər daxil olmaqla) və təkrarsığorta bərpaları üçün əlaqəli aktivlərə təsirini qiymətləndirməlidirlər(Дементьев В. Е.2019,с 128)

Təkrarsığortaçılar birbaşa sığortaçılar tərəfindən verilən itkilərə cavab verməli və oxşar qiymətləndirmələr aparmalı olacaqlar. Bəzi ixtisaslaşmış təkrarsığortaçılar üçün bunun böyük təsiri ola bilər.

COVID-19-dan ölüm və ya xəstələnmə dərəcələri tibbi sığortaçıların sığorta

öhdəliklərinə təsir göstərə bilər. Bu sığortaçılar hadisələri izləməli və hesabat tarixində öz fərziyyələrinə yenidən baxmalı olub-olmadığını qiymətləndirməlidirlər.

Həyat sığortaçıları yəqin ki, ən əhəmiyyətli təsirlə üzləşəcəklər. Faiz dərəcələrinin daha da aşağı düşməsi və maliyyə bazarlarında tənəzzül maliyyə aktivlərinin dəyərsizləşməsinə səbəb ola bilər. Bazar dəyişənlərinə çox həssas olan köhnə biznes və ya məhsullar təsirləri daha dərindən hiss edə bilər – məsələn, dəyişən və sabit annuitetlər, uzunmüddətli qayğı sığortası və universal həyat sığortası. Bu, xüsusilə minimum faiz dərəcəsi zamanətlərini ehtiva edən sığorta müqavilələrinə aiddir. Sığorta öhdəliklərinin ölçülməsinə, əgər bu zamanətlər cari əsasda ölçülsə, birbaşa təsir edə bilər; və ya dolaylı yolla, öhdəliyin adekvatlıq testində mənfəət və ya zərərdə tanınmalı olan kəsir yaranarsa.

Aktivlərin və öhdəliklərin dəyərlərinə təsir edən məlumat hesabat tarixindən sonra əldə olunarsa, sığortaçılar hesabat tarixində mövcud olan şərtləri (düzəliş edən hadisələr) sübut edən hadisələri və hesabat tarixindən sonra yaranmış şərtləri göstərən hadisələri ayırd etməlidirlər.

Sığortaçılar mənfəət və ya zərər vasitəsilə ədalətli dəyərle təsnifləşdirilməyən investisiyalar üçün dəyərsizləşmə zərərlərinin tanınma-tanınmamasını qiymətləndirməlidirlər. İlk tanınmadan sonra təxmin edilən gələcək pul vəsaitlərinin hərəkətinə təsir göstərən zərər hadisəsi ilə bağlı obyektiv sübut mövcud olduqda investisiya dəyərsizləşir. Dəyərsizləşmə göstəricilərinə borcalanın əhəmiyyətli maliyyə çətinlikləri və ya borc alanın müflisləşmə və ya maliyyə yenidən təşkili ehtimalının artması daxildir. Borc alətinin ədalətli dəyərinin azalması və ya kredit reytinginin dəyişməsi özlüyündə dəyərsizləşmənin göstəricisi ola bilməz. Bununla belə, digər mövcud məlumatlarla nəzərə alındıqda, bu, dəyərsizləşmənin sübutu ola bilər.

Satıla bilən kapital investisiyaları üçün investisiyanın ədalətli dəyərində onun dəyərindən aşağı əhəmiyyətli və ya uzun müddət ərzində azalma baş verərsə, dəyərsizləşmə zərərinin tanınmasını tələb edir.

Sığortaçılar sığorta öhdəliklərinin ölçülməsi ilə bağlı fərziyyələri və həssaslıqları açıqlamaladırlar. Bu, COVID-19 risklərinin sığorta sektorunun növünə təsirini, COVID-19 epidemiyasından bu günə qədər olan təcrübənin pandemiya riski ilə bağlı mövcud fərziyələrdən necə fərqləndiyini və bu risklərin necə idarə edildiyini izah etməyi əhatə edə bilər. Bu açıqlamalara həmçinin risk konsentrasiyası, iddiaların inkişaf cədvəlləri və kredit, likvidlik və bazar riski ilə bağlı mülahizələr də daxil edilməlidir.

COVID-19 vəziyyəti sığorta sektorunun öhdəliklərinin ölçülməsi zamanı qeyri-müəyyənlik səviyyəsini artırma bilər. Bu, genişləndirilmiş açıqlamalar tələb edə bilər və həmçinin həssaslıq təhlili açıqlamalarına təsir göstərə bilər.

İnvestisiya portfelleri üçün sığortaçılar maliyyə alətlərindən yaranan risklərin xarakterini və dərəcəsini və bu riskləri necə idarə etdiklərini açıqlamaladırlar. Bu o deməkdir ki, sığortaçılar COVID-19-un bu risklərə əhəmiyyətli təsirlərini və onları necə idarə etdiklərini izah etməli olacaqlar. Sığortaçılar öz bizneslərinə aid olan və bu məqsədlərə çatmaq üçün zəruri olan xüsusi açıqlamaları müəyyən etmək üçün mühakimə yürütməli olacaqlar.

Pandemiyanın cari bazar şərtlərinə təsiri bir çox təşkilatlar üçün mühasibat uçotu və hesabat üçün, xüsusilə də bir çox növ aktivlərin geri qaytarılması və ya həyata keçirilməsi ilə bağlı nəticələr və problemlər yaradır. Bundan əlavə, müəssisələr tələb oluna biləcək müxtəlif modellər və maddi, qeyri-maddi və maliyyə aktivlərinin dəyərdən düşməsinin qiymətləndirilməsini tələb edən tetikleyici hadisələr və mənfəət vergisinin mühasibat uçotuna təsirinin nəticəsi barədə xəbərdar olmalıdırlar.

Dəyərdən düşməni qiymətləndirərkən, təşkilatların gözlənilən gələcək pul axınlarını və pul axınlarının dəyişməsinə dair gözləntiləri qiymətləndirərək aktivlərin bərpa edilə bilən dəyərini müəyyən etməsi vacibdir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti proqnozları, xüsusilə sənayeyə və müəssisəyə təsir edən və aktivin faydalı istifadə müddəti ərzində mövcud olması gözlənilən makro və mikro şərtlərdə müəssisələrin ən yaxşı qiymətləndirməsini əks etdirməlidir.

COVID-19 epidemiyası nəticəsində aktivlərin qiymətləndirilməsinin azalması tənzimləyici uçot və hesabatların təkmilləşdirilməsinə və müəssisənin kapitalı necə idarə etdiyi barədə açıqlamalara təsir göstərə bilər. Hesabat tarixindən sonra baş verən və sonrakı maliyyə aktivləri və ya sığorta öhdəliyinin ölçülməsinə təsir edən düzəliş olunmayan hadisələr haqqında da açıqlamalar tələb oluna bilər.

Bəzi sığortaçılar üçün potensial fasiləsiz narahatlıq problemləri ilə bağlı əlavə açıqlamalar tələb oluna bilər. Aralıq Maliyyə Hesabatı sığorta müqavilələri üçün xüsusi açıqlama tələblərini ehtiva etmir. Bununla belə, ümumi prinsiplər tətbiq edilir və aralıq maliyyə hesabatları son illik maliyyə hesabatlarından sonra təxminlərdəki dəyişikliklər də daxil olmaqla, maliyyə vəziyyəti və fəaliyyət göstəricilərindəki dəyişiklikləri başa düşmək üçün əhəmiyyətli olan hadisələri izah etməlidir. Şirkət pandemiya səbəbindən aralıq hesabatı son illik maliyyə hesabatlarında açıqlanan məlumatların yenilənməsinin daxil edilməsinə ehtiyac olub-olmadığını düşünməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Son bir neçə ayda sığorta bazarında ikitərəfli bərpa müşahidə olunub. Həm sığorta haqları, həm də sığorta ödənişləri əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Belə ki, ölkədə fəaliyyət göstərən 21 sığorta şirkəti 400 milyondan çox sığorta haqqı toplayıb. Sığorta şirkətlərindən ödənişlər təxminən 185 milyon manat təşkil edir. Son illərin müvafiq göstəricilərini müqayisə edəndə görürük ki, 2021-ci ilin birinci yarısında ödənişlər ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10 faiz artıb, hətta 2018-ci ilin rekordunu da keçib. Ödənişlərin artırılması da maraqlı məqamdır. Belə ki, son iki ildə ödənişlər sabit qalsa da, bu il 2018 və 2019-cu illərin müvafiq dövrü ilə müqayisədə artım müşahidə olunur.

Sığorta strukturları üzrə yığımları təhlil edərkən qeyd etmək lazımdır ki, ümumi yığımların 67 faizi könüllü, 33 faizi isə icbari sığorta növlərinin payına düşüb. Dinamikaya gəlicə, icbari sığortada təxminən 7 faiz, könüllü sığortada isə 13 faiz artım olub. Könüllü sığorta üzrə ödənişlər 85 faiz artıb, icbari sığorta üzrə isə 8 faiz azalıb. Könüllü sığorta növləri arasında həyat sığortası üzrə sığorta haqlarında 20 faiz, qeyri-həyat sığortası üzrə isə 8 faiz artım müşahidə edirik.

Mükafatların dördüdə birinin həyat sığortasının istiqamətlərindən biri olan yaşam sığortasında olduğunu nəzərə alsaq, həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının 32 faiz artması ümumi sığorta haqlarının artımına ciddi təsir göstərmişdir. Lakin bu sahədə ödənişlərin 2,7 dəfə artması bütövlükdə bazarın müsbət perspektivlərinə mənfi təsir göstərir. Belə ki, həyat sığortası əsasən insanların həyat səviyyəsinin pisləşməsindən sığortalanmaq məqsədi daşısa da, sığorta haqqının istənilən vaxt ödənilməsi mümkünlüyü ona gətirib çıxarıb ki, bu sığorta növü bu gün insanların xilas vasitəsi kimi çıxış edir.

Təsadüfi deyil ki, son zamanlar bank və fond bazarları daha çox zərər çəkib və indiki qeyri-müəyyənlik şəraitində sığorta bazarına maraq artıb. Ona görə də biz bu sığorta xəttinin hər iki istiqamətdə - həm yığımlar, həm də ödənişlər baxımından artımını müşahidə edə bilərik.

Qeyd edək ki, pandemiya sığorta sektoruna dolayı yolla müsbət təsir göstərir. Belə ki, bütün sahələrdə elektron sistemə keçidin hər yerdə müşahidə olunduğu pandemiya şəraitində müxtəlif sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin mövcud qeyri-rəsmi məşğulluğunun rəsmiləşdirilməsinə ehtiyac var. Bu səbəbdən də rəsmi qeydiyyatda olan işçilərin icbari sığortası vacib olduğundan sığorta hadisələrinin sayının artması təbii olaraq sığorta haqlarının artmasına səbəb olub. Pandemiyanın iqtisadiyyatın bir çox sahələrinə təsir göstərsə də, sığorta bazarında vəziyyət ümumilikdə ilin birinci yarısında gözləniləndən yaxşıdır. İlin sonuna dair proqnozlara gəlincə, cari ilin yekun nəticələrinin 2019-cu ildən, karantin rejiminin ləğvi halında isə 2018-ci ildən geridə qalacağını gözləmək olar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası 2020 - ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanun layihəsinə və Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatı Azərbaycan Respublikası Hesabat Palatası rəyi (2021) Bakı, 202 səh.

2. Dövlət auditi. Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası. Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rüblük rəsmi məlumat bülleteni. Bakı, 2020, 113 səh.

3. Pandemiya şəraitində sığorta bazarı (2020) Bakı, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya mərkəzi, 4 səh.

4. Salahov Ə.S, Mehdiyev V.M. Mühasibat Uçotu. Dərslik. Bakı, “3 sayılı Bakı Mətbəəsi” ASC, 2016, 566 səh.

5. Sadıqov Ə.A. Mühasibat uçotu. Bakı. “Təhsil İşçiləri Mətbəəsi” MMC, 2012, 688 səh.

İngilis dilində

1. Aliyev, K. Well-Being Effects of Novel Coronavirus Pneumonia (Covid-19): Moderating Role of Age”. ASERC Journal of Socio - Economic Studies, 2020, 3(1). 1-11.

2. Ammar. A, Chtourou. H, Boukhris. O, Trabelsi. K, Masmoudi. L, Brach. M. ECLB - COVID19 Consortium. COVID - 19 home confinement negatively impacts social participation and life satisfaction- a worldwide multicenter study. International journal of environmental research and public health, 17(17), 2020, 6237.

3. Leong E.P. “Fundamentals of accounting”, E.P. Leone, Infra - M, 2002, 329 p.

4. Peter A. "Accounting and finance for non-specialists", Pearson education Limited. Third edition. 2001, 461 p

5. Shaun C, Luca R, Nilabh k. "Global insurance trends analysis 2018", London, "Ernst-Young", 2018, 31 p.

6. World Development Indicators. Washington D.C. 2005, 204 p.

Rus dilində

1. Бычкова С.М, Ивахненко С.В, "Информационные технологии в бухгалтерском учете и аудите-Под ред" Про-спект, 2010, 216 стр.

2. Брага В.В. "Компьютерные технологии в бухгалтерском учете на базе автоматизированных систем-практикум", Финстатинформ, 2001, 612 стр.

3. Сио К. К. "Управленческая экономика", пер. с англ- К.К. Сио. М. Инфра-М, 2000, 477 стр.

4. Семенихин В.В. "Услуги, практическое руководство", под общей ред. М. Эксмо, 2006, 192 стр.

5. Лосева А.С., Мегаева С.В. Современные проблемы бухгалтерского учета в организациях АПК: учеб. пособие, Мичуринск: Издательство Мичуринского ГАУ, 2019, 119 стр.

İnternet mənbələri

1. <https://president.az/articles/36228>

2. www.stat.gov.az

3. <http://www.innovasjon Norge.no/>

4. www.azstat.gov.az

5. <https://fed.az/az/news/read/23774>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Ticarət balansı, mlrd. ABŞ dollar.....	18
Cədvəl 2: 2020-ci ildə yeni açılmış iş yerlərinin strukturu.....	21
Cədvəl 3: Əlavə dəyərin sektorlar üzrə bölgüsü, %-lə.....	22
Cədvəl 4: Sığorta sektorunun 2018-2020-ci ilər yanvar və iyun ayları üzrə milyon manatla göstəriciləri.....	23
Cədvəl 5: Yığımlar və ödənişlərin sığorta strukturu üzrə faiz göstəriciləri.....	25
Cədvəl 6: Pandemiya əleyhinə görülən işlərin maliyyə və institusional mənbəyi.....	28
Cədvəl 7: Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri, onların nizamnamə kapitalı və göstərilən sığorta xidmətləri	33
Cədvəl 8: Hesabat dövründə “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin tələblərinin yerinə yetirilməsi:.....	48

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Sığortaların funksiyası.....	32
Sxem 2: “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 6- cı maddəsinə uyğun olaraq Hesablama Palatasının fəaliyyəti hesabat ilində, qlobal pandemiya şəraitinin diktə etdiyi şərtlər çərçivəsində əhatə etdiyi istiqamətlər:.....	46
Sxem 3: Hesabat ilində aparılan auditlərin əhatə etdiyi dövlət vəsaitlərinin bölgüsü, faizlə.....	51